

Ա.Ա.Աղասարյան, Ա.Մ.Սկրտչյան,
Վ.Վ.Համբարձումյան

ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ՏԵԶՍԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

ՀՀ կրթության և գիտության նախարարություն
Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան
Կենսագործունեության անվտանգության ամբիոն

Ա.Ա.Աղասարյան, Ա.Մ.Մկրտչյան,
Վ.Վ.Համբարձումյան

ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԵՐ

Ահաբեկչությունների և աղետների
արդի հիմնահարցերը ուսումնասիրելու համար

Երևան
ՀԱԱՀ
2016

ՀՏԴ 614.8 (042.4)
ԳՄԴ 68.9 Կ7
Ա 464

Ա.Ա.Աղասարյան, Ա.Մ.Մկրտչյան, Վ.Վ.Համբարձումյան

Ա 464 Կենսագործունեության անվտանգություն
Ուսումնամեթոդական ուղեցույց

Աշխատանքը նախատեսված է մագիստրատուրայի ուսանողների կողմից <<Ահաբեկչության արդի հիմնահարցեր>>, <<Անվտանգությունը կենցաղում>>, <<Աղետների ռիսկի կառավարում և գնահատում>> առարկաներն ուսումնասիրելու համար.

ՀՏԴ 614.8 (042.4)
ԳՄԴ 68.9 Կ7

ISBN 978-9939-54-894-4

© Ա.Ա.Աղասարյան, 2016
© Ա.Մ.Մկրտչյան, 2016
© Վ.Վ.Համբարձումյան, 2016
© Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան, 2016

Ն Ե Ր Ա Ճ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշման 2012 թվականի նոյեմբերի 22- ի << Հայաստանի Հանրապետությունում ահաբեկչության դեմ պայքարի ազգային ռազմավարությունը հաստատելու մասին>> դրույթների, ստեղծվել են միջոցառումների ծրագիր դրանք իրականացնելու համար: Այն նպատակաուղղված է զանգվածային ոչնչացման զենքի, դրա փոխադրման միջոցների չտարածման, ինչպես նաև ապրանքների արտահանման բնագավառում ՀՀ միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունների կատարման ապահովմանը, միջազգային տնտեսության մեջ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ինտեգրման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը:

Մագիստրատուրայում առարկայի դասախոսության հիմնական նպատակն է համալսարանական հանրությանը ներկայացնել ահաբեկչությունը՝ որպես սոցիալ- քաղաքական երևույթ, նրա տեսական հիմքերը, առաջացման պատճառներն ու պատմական տարբեր դրսևորումները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում ահաբեկչության հասկացության սահմանման հիմնախնդիրներին, որպես ներքին և արտաքին քաղաքականությունում երկակի ստանդարտների կիրառման կարևորագույն պատճառ, ինչպես նաև ահաբեկչության տիպաբանությանը, ըստ տարբեր հիմքերի: Հատուկ անդրադարձ է կատարվում ահաբեկչության համատեքստում ՁԼՄ- ների դրական և բացասական դերերին:

Համաձայն վերը նշված նպատակների, առարկայի շրջանակներում դրվում են հետևյալ խնդիրները:

- Վերլուծել ահաբեկչության հիմնական տեսություններն ու հայեցակարգերը, վերհանել ահաբեկչության հիմնական բնութագրիչ կողմերն ու հստակեցնել սահմանումը:
- Դասակարգել ահաբեկչության դրսևորման հիմնական ձևերը:
- Պարզաբանել ժամանակակից ահաբեկչության առանձնահատկություններն ու ազդեցությունը ներքին և արտաքին քաղաքական գործընթացների վրա:
- Ստեղծել նպաստավոր պայմաններ միջազգային տնտեսության մեջ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ինտեգրման համար հիմնվելով ՀՀ կառավարության ստորև բերված որոշումների հիման վրա:

• 2009թ. նոյեմբերի 12- ին ընդունվել և 2009թ. դեկտեմբերի 13- ին ուժի մեջ է մտել ՀՀ կառավարության N1308- Ն Որոշումը <<Ռազմական նշանակության արտադրանքի ցանկը, ռազմական նշանակության արտադրանքի ներմուծման, արտահանման, այդ արտադրանքի ամստրի միջնորդական գործունեության լիցենզավորման կարգերը և անհրաժեշտ փաստաթղթերի ձևերը հաստատելու մասին>>: Որոշման համաձայն՝ ռազմական նշանակության արտադրանքի արտահանման վերահսկման ոլորտում լիազոր մարմին է ճանաչվում ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը:

• Վերահսկվող ապրանքների ցանկը հաստատվել է ՀՀ Կառավարության 2011թ. դեկտեմբերի 15- ի որոշմամբ, և դրա համար հիմք է հանդիսացել Եվրոմիության վերահսկվող ապրանքների ցանկը: Այն պարբերաբար թարմացվում և համապատասխանեցվում է ԵՄ ցանկին:

• Հայաստանի Հանրապետությունը 2004թ. հոկտեմբերի 12- ին ստորագրել է <<Բալիստիկ հրթիռների տարածումը կանխարգելող միջազգային վարքի կանոնակարգը>> (Հաագայի վարքի կանոնակարգ):

• 2005թ. սեպտեմբերի 15- ին Հայաստանի Հանրապետության կողմից ստորագրվել է <<Միջուկային ահաբեկչության ակտերի դեմ պայքարի մասին կոնվենցիան>> (ուժի մեջ է մտել 2010թ. սեպտեմբերի 22- ին):

• ՀՀ իր ակտիվ մասնակցությունն է բերում ԵՄ <<Չտարածման և զինաթափման ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ>> Նախաձեռնությանը:

• Հայաստանը մեծ կարևորություն է տալիս նաև միջուկային անվտանգության գազաթաժողովներին: ՀՀ նախագահը մասնակցել է 2010թ. Վաշինգտոնի և 2012թ. Սեուլի գազաթաժողովներին:

• Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հենասյուններից մեկը միշտ եղել է չտարածման միջազգային ռեժիմների անդամ երկրների հետ համագործակցության ամրապնդումը:

• 1998թ. հունիսի 30- ին Հայաստանի Հանրապետության և Արգենտինայի Հանրապետության կառավարությունների միջև ստորագրվեց <<Միջուկային էներգիայի խաղաղ նպատակներով օգտագործման բնագավառում համագործակցության մասին>> համաձայնագիր, որն ուժի մեջ է մտել 1999թ. ապրիլի 22- ին:

- 2000թ. սեպտեմբերի 25- ին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Ռուսաստանի Դաշնության կառավարությունների միջև ստորագրվեց <<Ատոմային էներգիայի խաղաղ օգտագործման բնագավառում համագործակցության մասին>> համաձայնագիր, որն ուժի մեջ է մտել 2001թ. հունվարի 10- ին:

- Երկկողմ մակարդակով Հայաստանի Հանրապետությունը և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները պայմանավորվել են համագործակցել և սատարել զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածմանը հակազդելու ուղղությամբ տարվող միջազգային ջանքերին: 2000թ. Հուլիսի 24- ին երկու երկրների կառավարությունների միջև ստորագրվեց <<Զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածմանը հակազդելու բնագավառում համագործակցության մասին>> համաձայնագիրը:

- 2006թ. մարտի 24- ին Հայաստանը հայտարարել է, որ ողջունում և ամբողջովին սատարում է զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարում անվտանգությանն ուղղված ամերիկյան Նախաձեռնությունը և 2003թ. սեպտեմբերի 4- ին ընդունած արգելման սկզբունքների մասին հայտարարությունը:

1.ԱՅԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ

1.1.Ահաբեկչությունը որպես մարդկության առջև ծառացած լուրջ մարտահրավեր

Ահաբեկչությունը որպես այդպիսին, անձի, մարդկանց խմբերի, պետությունների, ինչպես նաև տարբեր կազմակերպությունների նկատմամբ քաղաքական, կրոնական և այլ նպատակներով ահ ու սարսափ առաջացնող, երկյուղ ներշնչող միջոցներ ու միջոցառումներ են:

Ահաբեկչությունը, ինչպես նաև նրա հետևանքներն այն հիմնական ու առավել վտանգավոր հիմնախնդիրներից են, որոնց բախվում է ժամանակակից աշխարհը: Մեր օրերի իրողությունն է այն փաստը, որ ահաբեկչությունն էլ ավելի է սպառնում երկրների մեծ մասի անվտանգությանը՝ հանգեցնելով հսկայական քաղաքական, տնտեսական ու բարոյական կորուստների: Նրա զոհ կարող են դառնալ ցանկացած երկիր, յուրաքանչյուր մարդ:

Առաջին ահաբեկիչները հայտնվել են տակավին հնում: Մարդասպանի զոհ դարձավ Ֆիլիպ թագավորը՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու հայրը: Հռոմեական դավադիր- սենատորները սպանեցին Հուլիոս Կեսարին: Նրա ճակատագիրն արժանացան մի շարք հռոմեական կայսրեր: Նոր ժամանակներում ահաբեկչությունների քանակը թռիչք ապրեց 19- րդ դարի վերջին 20- րդ դարասկզբին: Այդ ժամանակ մարդասպանների զոհ դարձան Ռուսաստանի կայսր Ալեքսանդր 2- ը, Իտալիայի թագավոր Ումբերտո 1- ը, Պորտուգալիայի թագավոր Կառլոսը, նրա որդին և մի շարք պետությունների բարձրաստիճան անձինք: Թագավորական տների անդամների սպանությունների շարքում վերջին գործողությունը եղավ Ավստրո- Հունգարական թագաժառանգ Ֆրանց- Ֆերդինանդի և իր կնոջ սպանությունը Սարաևոյում, որն էլ դարձավ 1914 թվականին սկսված առաջին համաշխարհային պատերազմի պատճառ:

Ողբերգական ճակատագիրը չչոջանցեց նաև կառավարման հանրապետական ձև ունեցող պետությունների շատ ղեկավարներին: Ահաբեկիչները սպանեցին ԱՄՆ- ի չորս նախագահներին, մասնավորապես գնդակահարվեցին Ա.Լինքոլնը (1865) և Զ.Թեյթին (1963): Հանցագործները մահափորձ կատարեցին նաև մի քանի այլ

ամերիկյան առաջնորդների Թ.Ռուզվելտի, Ջ.Ֆորդի և Ռ.Ռեյգանի դեմ:

20- ըր դարը պատմության մեջ մտավ ոչ միայն երկու համաշխարհային պատերազմներով: Հնդկաստանում Գանդի ազգանունով երեք քաղաքական գործիչներ՝ Մահաթմա, Ինդիրա, Ռաջիվ, սպանվեցին ահաբեկիչների կողմից: Նրանց բախտակից դարձան Եիպտոսի Նախագահ Ա.Սադաթը(1981), Իտալիայի վարչապետ Ա.Մորոն (1978), Շվեդիայի կառավարության ղեկավար ՈՒ.Պալմեն (1986), Իսրայելի պրեմիեր մինիստր Ի.Ռաբինը (1995), Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի Նախագահ Կարեն Դեմիրճյանը, վարչապետ Վազգեն Սարգսյանը և ուրիշներ (1999):

Ահաբեկչությունն առավել մեծ զարգացում ապրեց 20- ըր դարի 60- ական թվականներին, երբ աշխարհի որոշ տարածաշրջաններ պատվեցին տարբեր կողմնորոշում ունեցող ահաբեկչական կազմակերպությունների ու խմբերի ակտիվության գոտիներով և օջախներով: Այսօր աշխարհում կա մոտ 500 ընդհատակյա ահաբեկչական կազմակերպություններ: 1968- 1980 թթ. դրանք կատարել են մոտ 6700 ահաբեկություններ, որոնց հետևանքով զոհվել 3668 և վիրավորվել է 7474 մարդ:

Ահաբեկչության գործողությունների անսախառն աճ նկատվեց 20- ըր դարի վերջին տասնամյակում և 21- ըր դարասկզբին: Սակայն 1990թ. ահաբեկիչները գործողություններ կատարեցին 73 երկրում, իսկ 1995թ. 440 ահաբեկիչներ գործեցին նպատակակետի վրա 51 երկրում:

Տասը տարում կատարվել է միջազգային ահաբեկչության 6500 գործողություններ, որոնցից զոհվել է 5 հազար մարդ, տուժել են ավելի քան 11 հազարը: Ահաբեկչության զոհեր են դարձել աշխարհի տարբեր քաղաքների հազարավոր հասարակ քաղաքացիներ, այդ թվում Մոսկվայի, Սանկտ- Պետերբուրգի, Բուդյոնովսկի, Պերվոմայսկի, Գրոզնիի, Դադստանի մի քանի շրջանի:

Այսօր նկատվում է ահաբեկչության հասարակական վտանգի աճ ինչպես միջազգային հարաբերությունների համար, այնպես էլ իրենց մակարդակով աշխարհի ամենատարբեր երկրների ազգային անվտանգության, սահմանադրական կարգի ու քաղաքացիների իրավունքների համար: Ահաբեկչությունն արդի քաղաքական կյանքում դառնում է երկարաժամկետ գործոն: Բացի այդ, շարունակվում և ուժեղանում է կապը պետական ու ներքին ահաբեկչությունների միջև:

Այս հետևությունները հաստատեցին 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի իրադարձությունները Նյու Յորքում և Վաշինգտոնում: Այս ահաբեկչության գործողությունները միջազգային ահաբեկիչների առավել լայիրժ ու մասշտաբային գործողություններն էին. որոնց հետևանքով միևնույն ժամանակահատվածում մի քանի հազար մարդ:

Ահաբեկիչների գործողությունները միշտ չեն կապված սպառնալուծությունների հետ, բայց դրանք միշտ ենթադրում են բռնություն, հարկադրանք, սպառնալիք: Տարբեր կարող են լինել նաև նպատակները. խիստ շահադիտական, որոնց հիմքում շահառության ծարավն է, քաղաքական, այդ թվում նեղ խմբակայինից մինչև պետական կարգի տապալում:

Ահաբեկչությունը կատարվում է նաև հանուն գաղափարի: Ուստի նրան, ով համակարծիք է գաղափարին, հաճախ անվանում են հայրենասեր, ազատության մարտիկ, ընդդիմադիր և այլն:

Հիշենք թեկուզ ԱՍՍԱՆ-ը՝ Ռաշադադի ազատագրման հայ գաղտնի բանակը կամ ցեղասպանության մարտիկներին, որոնց վրեժի գործողությունները ժամանակին համայն մարդկությունը դիտարկում էր որպես ահաբեկչություն և, բնականաբար, բռնադատում: Նույն կերպ կարելի է դիտարկել այսօրվա հայտնի Ալ-Քաիդայի գործողությունները, սակայն պետք է նկատել, որ այսօր Ալ-Քաիդայի և տասնամյակներ առաջ գործած ահաբեկչական կազմակերպությունների միջև էական տարբերություններ կան: Նախ՝ դեռ տասնամյակներ առաջ գործող կազմակերպությունները հստակ ներկայացնում էին որոշ շահեր, իսկ Ալ-Քաիդան այսօր ստանձնել է ողջ իսլամական աշխարհի մունետիկ պարտականությունները: Ալ-Քաիդան բազմաբնույթ, բազմապլանային կազմակերպություն է՝ իր լայն ցանցով ու ենթակառուցվածքներով: Ալ-Քաիդան այսօր դիտարկվում է որպես աշխարհի թիվ 1 ահաբեկչական կազմակերպություն, իսկ նրա ղեկավար Ուսամա բեն Լադենը՝ աշխարհի թիվ 1 ահաբեկիչ էր, որ համարձակություն է ունեցել բացել բաց պատերազմ հայտարարելու <<ազատականացման և ժողովրդավարության առաջնորդ>> ԱՄՆ-ին:

Արդի պայմաններում նկատվում է ծայրահեղականորեն տրամադրված անձանց, խմբերի ու կազմակերպությունների ահաբեկչական գործունեությունների ծավալում, բարդանում է նրա բնույթը, աճում են ահաբեկման գործողությունների ճկունությունն ու մարդատյացությունը: Մասնագետների ուսումնասիրությունները հավաստում են, որ աշխարհում ահաբեկչության վրա տարեկան ծախսվում է 5-20 միլիարդ դոլար:

Ահաբեկչությունը արդեն ձեռք է բերել միջազգային, համընդհանուր բնույթ: Դեռ համեմատաբար վերջերս ահաբեկչության մասին կարելի էր խոսել որպես լոկալ (տեղային) երևույթ: 20- ռդ դարի 80- 90- ական թվականներին այն արդեն դարձավ համաշխարհային մասշտաբի երևույթ: Դա բացատրվում է միջազգային կապերի ընդլայնումով ու գլոբալացումով և տարբեր բնագավառներում երկրների փոխգործողության ծավալումով:

Ահաբեկչության կանխարգելմանը, բացահայտմանը և կասեցմանն ուղղված իրավական բազայի ապահովումը, բարելավումը և կատարելագործումը, ահաբեկչության դեմ պայքարի բնագավառում պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հիմնարկների և կազմակերպությունների գործունեության համակարգումը անհրաժեշտ է ու արդիական: Այս նպատակը իրականացնելու համար երաշխավորվում է հետևյալ միջոցառումների ուսումնասիրումը և անցկացումը:

Ուսումնասիրել և անհրաժեշտության դեպքում ներկայացնել առաջարկություն սոցիալական, ազգային- կրոնական կամ ՀՀ սահմանադրությամբ արգելված այլ բնույթի խտրականություն տարածող տեղեկատվություն, ինտերնետային կայքերում տեղադրման կանոնակարգման վերաբերյալ: Այդ միջոցառման շրջանակներում դրվում են հետևյալ խնդիրները՝

- 1) վերլուծել ահաբեկչության հիմնական տեսություններն ու հայեցակարգերը, վերհանել ահաբեկչության հիմնական բնութագրիչ կողմերն ու հստակեցնել սահմանումը:
- 2) դասակարգել ահաբեկչության դրսևորման ձևերը պարզաբանել ժամանակակից ահաբեկչության առանձնահատկություններն ու ազդեցությունը ներքին և արտաքին քաղաքական գործընթացների վրա,
- 3) ուսումնասիրել ահաբեկչության արդի հիմնահարցերը և որոշել նրա տարբերությունը քաղաքական բռնության այլ ձևերից,
- 4) սահմանել ահաբեկչության դեմ պայքարի արդյունավետ մեթոդներ:

Ահաբեկչության ուսումնասիրության հիմնական մեթոդները և մոտեցումները հետևյալներն են.

- Ահաբեկչության տեսություն,
- Բռնության տեսություն,
- Կոնֆլիկտների ընդհանուր տեսություն,

- Համակարգային, համեմատական և գործոնային վերլուծման մեթոդներ,
- Դասակարգման, դիալեկտիկայի և սինթետիկայի մոդելավորման մեթոդներ,
- Արժեքաբանական, պատմաքաղաքական, մշակութային, կրոնագիտական, և հոգեբանական մեթոդներ:

1.2.Ահաբեկչության սոցիալական արմատները և առանձնահատկությունները

Ահաբեկչությունը բազմապլան երևույթ է. նրա մեջ միահյուսվել են քաղաքական, իրավական, հոգեբանական, փիլիսոփայական, պատմական, տեխնոլոգիական և այլ ասպեկտներ: Պատահական չէ, որ համաշխարհային ընկերակցությանն այդպես էլ չի հաջողել այս կարևոր քաղաքական կատեգորիայի բոլոր կողմերից ընդունված սահմանումը:

Որպես քաղաքական բռնության հատուկ ձև՝ ահաբեկչությունը բնութագրվում է դաժանությամբ, նպատակաուղղվածությամբ և թվացյալ արդյունավետությամբ: Այս առանձնահատկությունները կանխորոշել են ահաբեկչության լայնորեն կիրառումը մարդկության պատմության ընթացքում, իբրև քաղաքական պայքարի միջոց ի շահ պետության, կազմակերպությունների և մարդկանց առանձին խմբերի:

Ահաբեկչական կազմակերպությունների հիմնական նյութական աջակցությունը ստացվում է արաբական նավթարդյունահանող և զարգացած արևմտյան պետություններից: Առաջիններն ունեն մեծ փողեր, ամենից առաջ նավթարդյուրներ, և այն բանի ընթեմում, որ ավելի լավ է իրենց ծայրահեղականների եռանդն ուղղել որևէ այլ տեղ՝ դուրս, օրինակ Աֆղանստան, Կոսովո, Իսրայել, Ռուսաստան և այլուր:

Ահաբեկչության աճով համաշխարհային հանրության մտահոգությունը պայմանավորված է ահաբեկիչների կողմից կատարված սպանությունների բազմաթիվությամբ և նրանց հասցրած վիրախարի նյութական վնասով: Ամեն տարի մոլորակի տարբեր անկյուններում ահաբեկությունների հետևանքով զոհվում են հարյուրավոր և անգամ հազարավոր մարդիկ: Դրանք, որպես կանոն, խաղաղ քաղաքացիներն են: Չոհերի վիճակագրությունը վկայում է, որ տուժածների թիվն աճում է:

1988թվականի դեկտեմբերին <<Պան Ամերիկըն Էյր լայն>> ավիաընկերության ինքնաթիռի պայթելու հետևանքով զոհվեց 270 մարդ: 1993թ. փետրվարին Նյու Յորքի համաշխարհային առևտրի կենտրոնում պայթող սարքի գործադրման արդյունքում զոհվեց 6 և վիրավորվեց ավելի քան հազար մարդ: Իսկ 1995թ.մայիսին Տոկիոյի մետրոյում քիմիական հարձակման հետևանքով տուժածների թիվը գերազանցեց 5 հազարը:

Յուրահատուկ ռեկորդ սահմանվեց 1997 թվականին, երբ ահաբեկման գործողությունների զոհերի թիվը հասավ գրեթե 13 հազարի: Հաջորդ, 1998 թվականին ամբողջ աշխարհում կատարվեց 273 ահաբեկչություն: Միայն Քենիայում և Տանզանիայում ԱՄՆ-ի դեսպանատան մոտ կատարված պայթյունները 264 մարդու կյանք խլեցին: Բացառություն չեղավ նաև 199թվականը: Իրենց դաժանությամբ ամբողջ աշխարհը ցնցեցին Մոսկվայում, Բույնասկոում և Վոլգոդոնսկում մոլեգնած ողբերգությունները: Պայթեցված բնակելի տների բեկորների տակից փրկարարները հանեցին 300 զոհվածների դիակներ: Վիրավորվեց 466 մարդ:

Աճում է ահաբեկման գործողությունների բազմազանությունը, որն էլ ավելի կապվում ազգային, կրոնական, էթնիկական ընդհարումների, անջատողական ու ազատագրական շարժումների հետ: Ահաբեկչության ակտիվության էպիկենտրոնը մի շարք տարիների ընթացքում տեղաշարժվում էր լատինական Ամերիկայի երկրներից դեպի ճապոնիա, Գերմանիա, Թուրքիա, Իսպանիա, Իտալիա: Միաժամանակ տարբեր աստիճանի ուժգնության ահաբեկման գործողություններ էին իրականացնում այնպիսի կազմակերպություններ, ինչպիսիք են Իռլանդական հանրապետական բանակն Անգլիայում և Յուգոսլավիայի Իռլանդիայում, բասկական ահաբեկչական կազմակերպությունն Իսպանիայում: Ակտիվացել են պաղեստինյան և իսրայելական ահաբեկիչները, Աֆրիկայի ու Ասիայի, ինչպես նաև մի շարք երկրների ահաբեկչական կազմակերպությունները: Վերջին տարիների ընթացքում Մերձավոր Արևելքում մեծ ակտիվություն են ծավալել <<Համաս>> և <<Հեզբոլլահ>> կողմնորոշման իսլամական ռազմականացված ահաբեկչական խմբերը, <<Սիկհերի>> ահաբեկչական շարժումն ու խմբերը Հնդկաստանում, ալժիրյան և ուրիշ ահաբեկիչներ:

Ժամանակակից պայմաններում ահաբեկչական գործողությունը բնութագրվում է լայն թափով, բացահայտորեն արտահայտված պետական սահմանների բացակայությամբ, միջազգային ահաբեկչության կենտրոնների ու կազմակերպությունների հետ կապի ու

փոխգործողության առկայությամբ, հատուկ կազմակերպական կառուցվածքով՝ բաղկացած ղեկավար և օպերատիվ օղակներից, հետազոտության ու հակահետազոտության, նյութատեխնիկական ապահովության, մարտական խմբերի և պաշտպանության ստորաբաժանումներից: Այն աչքի է ընկնում խիստ գաղտնիությամբ և կադրերի մարտազին ընտրությամբ, իրավապահ ու պետական մարմիններում հետախուզական ծառայության առկայությամբ, բավարար տեխնիկական հագեցվածությամբ, որը մրցակցում, երբեմն էլ գերազանցում է կառավարական գործերի ստորաբաժանումների հանդերձավորումը, ունի գաղտնի թաքստոցներ, ուսումնական բազաների և վարժարանների լայն ցանց:

Բնորոշ է, որ իր ձեռքում ունենալով տեղեկատվական պատերազմ վարելու ժամանակակից միջոցներ, միջազգային ահաբեկությունը ժողովրդների վզին է փաթաթում իր գաղափարները և իրավիճակի իր գնահատականները, լայնորեն ու բավական հաջող լուծում է երիտասարդությունն իր շարքերն ընդգրկելու մոբիլիզացիոն խնդիրները, էլ չենք խոսում պրոֆեսիոնալ վարժականների մասին:

Այսօր ահաբեկչությունն ընդգրկում է ոչ միայն ու ոչ այլքան միայնակ գործող դիվերսանտներ, ինքնաթիռներ և մարդկանց առևանգողներ, կամիկաձե- մարդասպաններ: Ժամանակակից ահաբեկչությունը հզոր կառույց է իր մասշտաբներին համապատասխանող հանդեձավորմամբ: Աֆղանստանի, Տաջիկստանի, Կոսովոյի, Չեչնիայի և նրանց հետևում կանգնած հզոր հովանավորների ու դոնորների օրինակները ցույց են տալիս, որ արդի ահաբեկչությունն ունակ է մղելու դիվերսիոն- ահաբեկչական պատերազմ, մասնակցելու մասշտաբային զինված ընդհարումների:

Ահաբեկչությունը վերածվել է զարգացած <<աշխատանքի շուկայով>> (վարձկաններ) և կապիտալի ներդրման (գեների մատակարարներ, թմրամիջոցների առևտուր և այլն) համընդհանուր մասշտաբի չափազանց եկամտաբեր բիզնեսի: Առանձնահատուկ տաճնապ է հարուցում միջազգային ահաբեկչության ակտիվացումը և նրա կապերի ընդլայնումն անդրազգային կազմակերպված հանցավորության, նարկոբիզնեսի, փողերի <<վաճման>> հետ: Ժամանակակից աշխարհում արդի պայմաններում նկատվում է ծայրահեղականորեն տրամադրված անձանց, խմբերի ու կազմակերպությունների ահաբեկչական գործողությունների ծավալում, բարդանում է նրա բնույթը, աճում են ահաբեկման գործողությունների ճկունությունն ու մարդատյացությունը:

1.3. Ահաբեկչության "արդյունավետության" խթանման գործոններ

Հայտնի են ահաբեկչության ժամանակակից առանձնահատկություններ և գործոններ, որոնք բարձրացնում են ահաբեկչության <<արդյունավետությունը>>:

Դրանք են՝

- գիտա-տեխնիկական առաջընթացը
- միջազգային քաղաքական գործընթացի սինխրոնիզացիան
- ՉԼՄ- ների զարգացում և դեղին մամուլի չափազանց ակտիվությունը
- ահաբեկչական կազմակերպությունների ցանցային բնույթի կայացումը
- կրոնական, արմատական գաղափարախոսությունը դարձել է ահաբեկչության տեսական հիմք:

Ժամանակակից ահաբեկչության տարրերիչ առանձնահատկություններն են.

- ահաբեկչական գործունեության պլանավորման հարցերը լուծելու, կոնկրետ օպերացիաներ նախապատրաստելու և իրականացնելու, այս կամ այն գործողությանը ներգրավվող առանձին խմբերի և կատարողների միջև փոխգործողություն կազմակերպելու համար միջազգային և տարածաշրջանային ղեկավար մարմինների ձևավորումը.

- հասարակության մեջ հակակառավարական տրամադրություններ առաջացնելը՝ ազդեցության և իշխանության համար հաջող պայքարի նպատակով.

- հասարակական ու պետական քաղաքական, տնտեսական և ուժային կառույցների մեջ ներթափանցելը.

- աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում ահաբեկիչներ պատրաստելու և գործողություններն ապահովելու կենտրոնների ու բազաների տարածված ցանցի ստեղծումը, զանազան երկրներում ու տարածաշրջաններում ընդհատակի, զենքի ու զինամթերքի գաղտնարանների և պահեստների ցանցի ստեղծումը.

- ֆիրմաների, ընկերությունների, բանկերի, հիմնադրամների ստեղծումը, որոնք օգտագործվում են որպես ահաբեկիչների, նրանց գործողությունների ֆինանսավորման ու համակողմանի ապահովման քողարկման ծածկ.

- ահաբեկչությունը թմրաբիզնեսի և զենքի առևտրի հետ սերտաճելու իրողությամբ պայմանավորված ֆինանսական միջոցներն ահաբեկիչների ձեռքում կենտրոնացնելը.

- մի շարք պետությանների կողմից քաղաքական ապաստանի, ապրելու, գործունեություն ծավալելու և բազավորվելու իրավունքների օգտագործումը.

- իր ազդեցությունը տարածելու համար կոնֆլիկտային և ճգնաժամային իրավիճակների օգտագործումը:

Ահաբեկչական խմբավորումներն իրենց շահերի համար ակտիվորեն օգտագործում են գիտության և տեխնիկայի ժամանակակից նվաճումները, լայնորեն թափանցել են տեղեկատվության և ռազմական տեխնոլոգիաների մեջ: Ահաբեկչությունը ձեռք է բերում նոր ձևեր և հնարավորություններ: Դրանց նպաստում են միջազգային ընկերակցության հարաճուն ինտեգրացիան, տեղեկատվական, տնտեսական ու ֆինանսական կապերի զարգացումը, բնակչության գաղթաշարժերի հոսքի ընդլայնումը, պետությունների սահմաններն անցնելու նկատմամբ հսկողության թուլացումը:

Վերջին տասնամյակներին ահաբեկչությունն ինտերնացիոնալացվել է, երևան են եկել միջազգային ու անդրազգային խմբավորումներ, որոշ ահաբեկչական կազմակերպությունների միջև կապ ու փոխգործողություն է հաստատվել (օրինակ, ալժիրյան ու եվրոպական, չեչենական և արաբական, արաբական ու աֆղանստանյան): Այս երևույթն առավել վտանգավոր է դառնում, երբ այն խթանվում, ստեղծվում և պաշտպանվում է պետական վարչակարգերի, հատկապես դիկտատորական, ազգայնամոլական, անջատողական և նմանատիպ այլ կառույցների կողմից:

Օրինակ, իր անկախությունը հայտարարած Չեչնիայում ահաբեկչությունը դարձավ պետական երևույթ, վերածվեց պետական մասշտաբի “արհեստի”, բարձրագույն պետական այրերը միաժամանակ հանդիսանում էին ահաբեկչության կազմակերպիչներ հանրապետության տարածքում և նրա սահմաններից դուրս:

Պաղեստինյան “Համաս” արմատական կազմակերպությունը, բնութագրելով Իսրայելի և Պաղեստինի միջև զինված ընդհարումը, նշում է. <<Մենք հայտարարում ենք պատերազմ և այն կվարենք բոլոր միջոցներով ու բոլոր ճակատներում>>: Այս հայտարարությունը պաշտպանել է պաղեստինյան 13 արմատական խմբավորումների կողմից, որն օկուպացված տարածքների բնակիչներին Իսրայելի դեմ պայքարի համընդհանուր մոբիլիզացիոն կոչ է արել: Երուսաղեմի քաղաքապետը, տարածաշրջանի իրադարձությունները

գնահատելով, ասել է. <<Այստեղ ամենանիսկական պատերազմ է >>:

Ահաբեկչությունը փնտրում է սարսափեցնելու էլ ավելի դաժան ու մասշտաբային եղանակներ: Ահաբեկիչները խախտել են սկզբունքային բնագիծը. դիմել են զանգվածային ոչնչացման միջոցների կիրառման (ճապոնական մետրոյում): Ըստ արտասահմանյան փորձագետների գնահատումների, ահաբեկիչներն անցյալում էլ մեկ անգամ չեն փորձել “շոշափել” զանգվածային ոչնչացման զենք տանող ուղիները, ջանացել տիրել դրան, թափանցել միջուկային հաստատություններ կամ օբյեկտներ, օգտագործել ուժեղ ներգործող թունավոր միջոցներ, դիվերսիաներ կատարել գործող և կառուցվող ատոմային կայանների ու ԱԷԿ-ների դեմ: Մի շարք երկրների հանրային կարծիքը մշտապես հուզում են ճեղքվող նյութերի հափշտակումներ ու ընդհատակյա առևտրային գործարքներ կատարելու, դրանք գաղտնաբար արտասահման անցկացնելու լուրերը:

Այսպիսով, ահաբեկչությունն անմիջականորեն կապված է մարդկության գոյապահպանության, պետության անվտանգության ապահովման հիմնախնդրի հետ: Իր նպատակներին հասնելու համար նա հակված չէ կանգ առնելու ոչ մի բանի առջև: Ահաբեկչությունը միջազգային մասշտաբով տարածվել է որպես սարսափելի համաճարակ:

Հայտնի են ահաբեկչության դեմ պայքարի հետևյալ ձևերը.

- Ահաբեկչության դեմ պայքարի իրավական դաշտի ապահովում,

- Կոմպրոմիսի դիտարկումը որպես պարտություն,

- Քաղաքական հասարակության ինստիտուտների զարգացումը որպես հակաուժ հասարակության տարբեր զանգվածների մարզինալացման գործընթացների,

- Սոցիալական իրավական պետության արժեքները մատչելիորեն դարձնել հասանելի,

- Ընդունել երկակի ստանդարտների կիրառման անթույլատրիչություն միջազգային հարաբերություններում:

Հարկ է նշել, որ ճգնաժամերի կառավարումը և հաղթահարումը հանդիսանում է ահաբեկչության կանխարգելման գլխավոր նախապայմանը: Այս նպատակը իրականացնելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ճգնաժամերի ձևերը՝ սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական համակարգային և այլն: Այսօր արդիական է հակաճգնաժամային կառույցի օպերատիվ ստեղծման անհրաժեշտությունը և շուտափույթ ու ապահովող միջոցառումների կիրառումը: Այս կա-

ռույցի գործառնությունները կիրականացվեն ռիսկի խմբերի վերլուծության իրավիճակի գնահատում, գործընթացների վերահսկողություն և ուղղորդում, ինֆորմացիայի վերահսկողություն, հետադարձ կապի ապահովում, ինչպես նաև ոչ ֆորմալ քաղաքական առաջնությունների դերի կայացում: Այդ կառույցի իրավասության ներքո է գտնվում նաև որոշ կարևոր հակաահաբեկչական միջոցառումների իրականացումը: Դրանցից են.

- մարդաշատ վայրերում, մշակութային և ժամանցի հասարակական վայրերում անվտանգության, հակահրդեհային, տեսաձայնագրող համակարգերի, պատկերի բիոկանոնավորման եղանակով անձանց նույնականացման սարքերի տեղադրում: Հակահրդեհային և այլ համակարգի արտակարգ միացում արտակարգ իրավիճակների նախարարության ճգնաժամային կառավարման կենտրոնին:

- միջուկային, քիմիական, կենսաբանական զենքից պայմանավորված ահաբեկչության հետևանքով առաջացած մարդկային անցանկալի կորուստները հնարավոր է նվազեցնել եթե...

ա) կազմակերպել բնակչության ուսուցումը այդ զենքերից պաշտպանվելու համար,

բ) հանրային առողջապահության ոլորտի մասնագետների պատրաստում, գիտելիքների և որակավորման պատրաստում, գիտելիքների և որակավորման բարձրացման շարունակական կատարելագործում, առաջին բժշկական օգնության կազմակերպման համար 202 կիրառման պայմաններում:

- Հակաահաբեկչական օպերատիվ և օպերատիվ մարտական ստորաբաժանումների ստեղծում ձեռնարկություններում և այդտեղ կամավոր սկզբունքներով աշխատողներին ներգրավում:

- Ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի ուղղությամբ համապատասխան կառույցներում, աշխատողների մասնագիտական որակավորման բարձրացում,

- կրթական, մշակութային և սոցիալական արժեքների ձևավորման և հասարակական երկխոսության համար պայմանների ստեղծում՝ կլոր սեղաններ ու սեմինարների կազմակերպում,

- կրոնական և մշակութային բազմազանության վերաբերյալ հասարակության շրջանակներում տեղեկատվության

ընդլայնում, տարբեր կրոնական և էթնիկ խմբերի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի և վերաբերմունքի ձևավորմանն ուղղված պետական աջակցություն շարունակում ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով հրատարակվող մամուլի և գրականության տպագրման, ազգային փոքրամասնությունների մշակույթը ներկայացնող միջոցառումների կազմակերպում:

- անհատի և հասարակության օրինական շահերի, ազատությունների, իրավունքների պաշտպանության ապահովումը, քաղաքացիական հասարակության բոլոր ենթահամակարգերի փոխգործունեության ապահովում,

- բնաչության կենսական շահերի պաշտպանության և սոցիալական խնդիրների լարվածությունը մեղմելուն ուղղված գործողություններ:

1.4. Միջազգային ահաբեկչության դերը միջպետական հարաբերություններում

Ոչ միայն ահաբեկչական կազմավորումները, այլև նաև անհատ ահաբեկիչները կարող են իրենց ուրույն դերը խաղալ երկրների միջև հարաբերություններում, ինչպես օրինակ՝ 2008թ. հոկտեմբերի վերջին գերմանական հետախուզությունը տազնապ հայտարարեց Էրիկ Բրայնինգերի հայրենիք հնարավոր վերադարձի կապակցությամբ: Գերմանիայում ծնված 21-ամյա Բրայնինգերը, որն իսլամ էր ընդունել և մարզումներ անցել Պակիստանի և Աֆղանստանի սահմանին գտնվող ահաբեկչական ճամբարներից մեկում, հայտարարել էր, որ պատրաստվում է ինքնասպան- ահաբեկիչ դառնալ: Իսլամական ջիհադի միության կայքում տեղադրված տեսահաղորդագրության մեջ նա հանդես եկավ Գերմանիայում սպասվող ահաբեկչական գործողությունների նախազգուշացումով, քանի դեռ Բեռլինը դուրս չի բերել զորքերը Իրաքից և Աֆղանստանից: Սա առաջին դեպքը չէր, երբ Եվրոպան դեմ դիմաց էր հայտնվում ահաբեկչական գործողությունների մեջ ներգրավված նորադարձ մահմեդականների հետ: Իսկ ինչ է նորադարձությունը (պրոգնեզիտիզմ), այն գրեթե բոլոր համաշխարհային կրոներին բնորոշ երևույթ է: Յուրաքանչյուր կրոն ձգտում է հնարավորին չափ շատ հետևորդներ ձեռք բերել և երբեմն դիմում է այլադավաններին հավաքագրելու հնարքին: Քրիստո-

Նեոլոգիայի մեջ շատ է տարածված կրոնադարձությունն ըստ հավատքի, դրա համար բավական է ընդամենը Հիսուսի Փրկչագործական առաքելության ընդունումը և մկրտության ծեսի անցկացումը: Սակայն միշտ չէ, որ քրիստոնեական համայնքը հեշտությամբ ընդունում է նորադարձներին: Օրինակ, մորիսկները (մկրտված մահմեդականները) կամ մարդաները (մկրտված հրեաները) հսկանիայում կամ քրիստոնեացված հրեաները Նացիստական Գերմանիայում այդպես էլ չդարձան տեղական հասարակությունների մասը: 2003 թվականին Ջորջ Բուշն ու իր դաշնակիցները պատերազմ սկսեցին Իրաքի դեմ: Պատերազմի հիմնական դրդապատճառներից էր սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչությունը: Պատերազմը իր ազդեցությունը ունեցավ ԱՄՆ-ի ու իր դաշնակիցների հարաբերությունների վրա՝ հատկապես արաբական աշխարհի հետ ունեցած հարաբերություններում վրա: Իրաքի դեմ ԱՄՆ-ի պատերազմը ավելի է սրել նրա հարաբերությունները իսլամական աշխարհի հետ ու խթան հանդիսացել մուսուլմանական ծայրահեղական կազմակերպությունների ակտիվացման համար:

Ահաբեկչական գործողությունների թիվն այսօր այնքան է աճել, որ անհազատացնում է գրեթե բոլոր պետություններին: Իսկ քանի որ ահաբեկչական շարժումը լինելով գլոբալ բնույթի, չի սահմանափակվում մեկ երկրի սահմաններով, ուստի ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների հայտարարած պատերազմը համաշխարհային բնույթ է կրում, որտեղ անտեսվում են երկրների պետական սահմանները, որոնցից ներս տարածվում է նրանց բացարձակ իշխանությունը: Այս ամենին նպաստում են նաև գլոբալիզացիան ու դրա հետևանքով ստեղծված վերազգային կազմակերպությունները: Պետությունները փորձեր են կատարում համատեղ պայքարելու ահաբեկչության դեմ հենց այդ միջազգային կազմակերպությունների շրջանակներում: ՄԱԿ-ի գլխավոր մարմիններից մեկը՝ անվտանգության խորհուրդը, նույնպես բազմիցս քննարկել է այս հարցը: Անվտանգության խորհուրդը, գիտակցելով ահաբեկչական գործողությունների հետևանքները միջազգային անվտանգության համար, խորապես մտահոգվելով միջազգային հանրության նկատմամբ անօրինական ոտնաձգության բոլոր գործողություններով, գիտակցելով ահաբեկչական բոլոր գործողությունների կանխարգելմանը և վերացմանն ուղղված բոլոր պետությունների և միջկառավարական կազմակերպությունների ջանքերին աջակցելու և խրախուսելու գործում Միավորված Ազգերի Կազմակերպության կարևոր դերը, լի վճռականությամբ աջակցություն ցույց տալ ահաբեկչական գործողությունների կան-

խարգելման արդյունավետ միջոցների ընդունմանը, մտահոգվելով այն դյուրինությանը, որ ներկայիս տեխնիկական զարգացման պայմաններում կան այնպիսի զինատեսակներ, որոնք կարող են օգտագործվել ահաբեկչական գործողություններում՝ առանց հայտնաբերման ռիսկի՝ անվերապահորեն դատապարտում է ահաբեկչական բոլոր գործողությունները, մեթոդները և պրակտիկան որպես հանցավոր ու արդարացում չունեցող, անկախ դրանց շարժառիթներից, դրանց բոլոր ձևերից և դրսևորումներից, որտեղ և ում կողմից էլ կատարվեն, հատկապես նրանք, որոնք կարող են սպառնալ միջազգային խաղաղությանը և անվտանգությանը: Անվտանգության խորհուրդը կոչ է անում բոլոր պետություններին լիակատար կերպով կատարել միջազգային հակաահաբեկչական կոնվենցիաները, որոնց մասնակից են նրանց հանդիսանում, և առաջարկում է բոլոր պետություններին առաջնահերթ կերպով քննարկել այն կոնվենցիաներին միանալու վերաբերյալ հարցը, որոնց մասնակից նրանք չեն հանդիսանում, և հնարավորինս արագ ընդունել դեռևս չընդունած կոնվենցիաները: Պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել Միավորված Ազգերի Կազմակերպության կենսական նշանակությանը ահաբեկչության դեմ պայքարում միջազգային համագործակցության ամրապնդման գործում և ընդգծել պետությունների, միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպությունների միջև առավել լայն համակարգման կարևորությունը: Ըստ Անվտանգության խորհրդի՝ ահաբեկչության դեմ առավել արդյունավետ պայքար մղելու համար պետությունները պետք է համագործակցության և համակարգման համատեքստում ընդունեն համապատասխան միջոցներ, փոխադարձ համագործակցություն, հատկապես երկկողմ և բազմակողմ համաձայնագրերի հիման վրա, ահաբեկչական գործողությունների կանխարգելման և կանխման, ահաբեկիչների ոտնաձգություններից իրենց քաղաքացիներին և մյուս անձանց պաշտպանության, նման գործողությունների կատարման մեջ մեղադրվող անձանց պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով, իր տարածում բոլոր օրինական միջոցներով ահաբեկչական գործողությունների կատարման և ֆինանսավորման գործողությունը կանխարգելելու և կանխելու քայլերի ձեռնարկում, ահաբեկչական գործողությունների ծրագրած, ֆինանսավորած և կատարած անձանց դատական կարգով հետապնդում և ձեռքարկում, միևնույն փախստակաի կարգավիճակ տրամադրելը պատշաճ միջոցների ընդունում՝ ներպետական օրենսդրության և միջազգային իրավունքի համապատասխան դրույթների համաձայն, ներառյալ՝ մարդու իրավունքների ոլորտում միջազգային չա-

փորոշիչները, որպեսզի հաստատի, որ ապաստան խնդրող անձը չի մասնակցել ահաբեկչական գործողությունների, ներպետական օրենսդրությանը և միջազգային իրավունքին համապատասխան տեղեկատվության փոխանակման և ահաբեկչության գործողությունների կանխարգելման նպատակներով վարչական և դատական հարցերով համագործակցություն:

Մարդկությունը դեռևս վաղուց է բախվել ահաբեկչական դրսևորումների հետ, սակայն մինչ օրս դեռևս չկա մի ընդհանուր տեսակետ, ահաբեկչության արմատների վերաբերյալ: Ընդհանուր առմամբ ահաբեկչությունը դիտվում է որպես հարուստների և աղքատների բախում՝ որպես նախանձի և ատելության դրսևորում, որպես ժամանակակից և ավանդական հասարակությունների հակաությունների դրսևորում: Այն դիտարկվում է նաև որպես կրոնական ռադիկալիզմ և ծայրահեղականության բախում: Ըստ որոշ քաղաքագետների՝ նոր տեխնոլոգիաները և գրագիտությունը բերեցին հանրության լայն շրջանների քաղաքական մտածելակերպի աննախադեպ աճի, որի հետևանքով մարդկությունը դարձավ չափազանց զգայուն նացիոնալիզմի, սոցիալական ռադիկալիզմի և կրոնական ֆունդամենտալիզմի ցանկացած դրսևորման նկատմամբ: Այլ կերպ ասած՝ աշխարհը քաղաքականապես սկսեց հասկանալ անհավասարությունը: Տնտեսական առումով զարգացող երկրներում տիրող աղքատությունը շատերը համարում են ահաբեկչության տարածման հիմքերից մեկը: Սակայն սեպտեմբերի 11-ը պլանավորողները սերում էին համեմատաբար հարուստ ընտանիքներից: Ահաբեկչությունը վտանգավոր հող է, և դրան մոտենալու համար առավել կարևոր է սառը դատողությունը, քան զարգացվածության աստիճանը: Գոյություն ունի տեսակետ, թե ահաբեկչությունը միշտ ուղեկցել է մարդկությանը իր պատմության ընթացքում:

Իսկապես մարդկության պատմությունը լի է քաղաքական սպանություններով, մահափորձերով, միապետների և հանրապետականների, հրամանատարների և եկեղեցական առաջնորդների դեմ որսով, սակայն այս սպանությունները դժվար է որակել ահաբեկչություն: Ահաբեկչությունը որպես քաղաքական դրսևորում ստեղծվեց պայթուցիկ նյութերի և հեռահաղորդակցման միջոցների առաջացման հետ միաժամանակ: Պայթուցիկ նյութերը ապահովեցին առավել մեծ վնաս պատճառելու հնարավորություն բացահայտվելու առավել քիչ հավանականության հետ միաժամանակ, իսկ հեռահաղորդակցման միջոցները ապահովեցին ահաբեկիչներին հանրահայտ դառնալու հնարավորություն, իրենց գործողությունները մի

մեծ շուռ դարձնելու և մեծ քանակությամբ ահով համակված հանդիսատես հավաքելու հնարավորություն: Չնայած ահաբեկչությունը ունի երկար պատմություն՝ մինչև օրս չկա ահաբեկչության մի այնպիսի մեկնաբանություն, որը հաշվի կառներ այդ բարդ երևույթի բոլոր կողմերի տեսակետները:

1.5. Հակաահաբեկչական միջոցառումների իրականացումը

Ահաբեկչությունը բազմապլան երևույթ է: Նրա մեջ միահյուսվել են քաղաքական, իրավական, պատմական, փիլիսոփայական և այլ ասպեկտներ:

Որպես քաղաքական բռնության հատուկ ձև ահաբեկչությունը բնութագրվում է նպատակաուղղվածությամբ՝ այսինքն խիստ շահադիտական, որոնց հիմքում քաղաքական և բարոյական շահառության ծարավն է: Ահաբեկչությունը ձեռք է բերել միջազգային համընդհանուր բնույթ: Հանրության մտահոգությունը պայմանավորված է ահաբեկիչների կողմից կատարված սպանությունների բազմաթիվությամբ և հասցրած նյութական և բարոյահոգեբանական վիթխարի վնասներով:

Ահաբեկչության գործողությունների բազմազանությունը ավելի է կապվում ազգային, կրոնական, էթնիկական ընդհարումների, անջատողական ու ազատագրական շարժումների հետ: Ահաբեկչության ակտիվության էպիկենտրոնը տարիների ընթացքում տեղաշարժվում է և ժամանակակից պայմաններում բացահայտեն արտահայտվում՝ սահմանների բացակայությամբ, տարբեր կազմակերպությունների հետ կապի ու փոխգործողությունների առկայությամբ:

Ահաբեկչական հատուկ կազմակերպական կառուցվածք, որը բաղկացած է.

- Ղեկավար ու օպերատիվ օղակներից,
- Հետախուզական և հակահետախուզական խմբերից,
- Նյութատեխնիկական ապահովման համակարգից,
- Մարտական խմբերից:

Նշված օղակները և խմբերը աչքի են ընկնում խիստ գաղտնիությամբ և կադրերի մանրագնի ընտրությամբ, իրավապահ ու պետական մարմիններում հետախուզական ծառայությունների առկայությամբ, ժամանակակից տեխնիկական հագեցվածությամբ, առ-

կա են գաղտնի թաքստոցներ, ուսումնական բազաներ և վարժահրապարակների լայն ցանց և այլն:

Բնորոշ է, որ իր ձեռքում ունենալով տեղեկատվական պատերազմ վարելու ժամանակակից միջոցներ, միջազգային ահաբեկչությունը ժողովուրդների վզին է փաթաթում իր գաղափարները և իրավիճակի իր գնահատականները, լայնորեն ու հաջողությամբ տարածում է երիտասարդությանն և պրոֆեսիոնալ վարձկաններին իր շարքերն ընդգրկելու մոբիլիզացիոն խնդիրները:

Ահաբեկչական խմբավորումները իրենց շահերի համար ակտիվորեն օգտագործում են գիտական և տեխնիկական վերջին նվաճումները, լայնորեն թափանցել են տեղեկատվության ու ռազմական տեխնոլոգիաների մեջ: Դրանց նպաստում են միջազգային ընկերության հարաճուն ինտեգրացիան, տեղեկատվական, տնտեսական ու ֆինանսական կապերի զարգացումը, բնակչության գաղթաշարժերի հոսքի ընդլայնումը, պետությունների սահմաններ հատելու նկատմամբ հսկողության թուլացումը:

Ահաբեկչության աճող ակտիվությունը պահանջում է այսօր միջազգային մասշտաբով ձեռնարկել արտակարգ միջոցներ ահաբեկչության առջացումը կանխարգելելու նպատակով:

2. ԲՆԱԿԱՆ ԱՂԵՏՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետության տարածքը բնորոշվում է բնական վտանգավոր երևույթների ինտենսիվ և լայն տարածումով, ինչը պայմանավորված է բնակլիմայական և երկրաբանական պայմանների բազմազանությամբ:

Հանրապետության տարածքը հանդիսանում է ամբողջությամբ սեյսմավտանգ: Հայաստանին բնորոշ են բազմազան վտանգավոր երևույթներ՝ սողանքներ, գարնանային հեղեղումներ, երաշտ, ցրտահարություն, սառը- տաք հոսանքներ, կարկտահարություն, ուժեղ քամիներ: Այդ երևույթները մեծ վնաս են հասցնում Հայաստանի բնակչությանը, տնտեսությանն ու ենթակառուցվածքներին:

Նշված աղետավտանգ տեղամասերը մեծամասնությամբ գտնվում են քաղաքների և բազմաթիվ գյուղական բնակավայրերի սահմաններում կամ հարակից տարածքներում և կազմում են Հայաստանի տարածքի զգալի մասի՝ շուրջ 45%-ը: Ամենամյա տարերային աղետները հանրապետության բնակչությանը և սոցիալ-տնտեսական համակարգին պատճառում են ավելի քան 10- 12 մլրդ. դրամի հասնող նյութական վնասներ՝ մարդկային զոհերով:

Հայաստանի Հանրապետությունում տարերային աղետների առաջացումը պայմանավորված է՝

- շրջակա միջավայրի վրա մարդու գործունեության ազդեցության ակտիվությամբ,

- պոտենցիալ վտանգավոր տարածքներում արտադրական, տնտեսական և բնակելի տեղադրմամբ և շահագործմամբ,

- վտանգավոր բնական երևույթների կանխատեսման ելակետային տվյալների և մեթոդների ոչ բավարարար տեխնիկական դրությամբ,

- վարկային հիվանդություններն ախորոշող և վարակազերծող ծառայությունների անբավարար սպառազինությամբ: Չնայած ձեռնարկված մի շարք միջոցառումներին և կատարված աշխատանքներին՝ հանրապետության տարածքում շարունակում են պահպանվել տարերային աղետների տարբեր օջախներ, որոնք պոտենցիալ վտանգ են սպառնում բնակչությանը, սոցիալ- տնտեսական համակարգի օբյեկտներին և ստեղծում առաջնահերթ միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտություն:

2.1. Երկրաշարժեր (համառոտ)

Ստորագետնյա ցնցումներն ու երկրի մակերևույթի տատանումները, որոնք առաջանում են երկրակեղևի (կամ միջնապատյանի) տեղաշարժերի կամ խզումների պատճառով և առաձգական տատանումների ձևով տարածվում են մեծ հեռավորությունների վրա, կոչվում են երկրաշարժ: Այն տեղի է ունենում իրար հաջորդող ցնցումների շարքի ձևով՝ նախացնցում, գլխավոր ցնցում, հետցնցում: Դրանց միջև ընկած ժամանակահավաճը կարող է շատ տարբեր լինել: Սովորաբար նախացնցումն այնքան թույլ է լինում, որ մարդիկ չեն զգում: Այն կարող է տևել մի քանի ամիս: Գլխավոր ցնցումը բնութագրվում է առավելագույն ամպլիտուդով և տևում է 30- 60 վրկ.: Իսկ հետցնցումը կարող է տևել մի քանի օր, շաբաթ, նույնիսկ տարի:

Ըստ ծագման՝ երկրաշարժերը լինում են փլվածքային, հրաբխային, տեկտոնիկ: Դրանք առաջանում են նաև ատոմային պայթյունների հետևանքով:

Երկրագնդի վրա առվել հաճախ տեղի են ունենում տեկտոնիկ երկրաշարժեր՝ տարեկան մոտ 300000 անգամ: Ընդհանուր առմամբ տարեկան տեղի է ունենում մոտ 1մլն.երկրաշարժեր: Յուրաքանչյուր տարի միջին հաշվով տեղի է ունենում 20 խոշոր երկրաշարժ:

Երկրաշարժի ուժը գնահատվում է երկրի վրա հասցրած վնասի ինտենսիվությամբ: Վերջինս բնութագրում է երկրաշարժի որակական հատկությունները: Գոյություն ունեն ինտենսիվության մի շարք սեյսմիկ սանդղակներ: Իսկ պրոֆեսոր Ռիխտերի առաջարկությամբ երկրաշարժի էներգիան գնահատվում է մագնիտուդային սանդղակով: 1988թ. համայն մարդկությունը ցնցեց Սպիտակի երկրաշարժը, որի ուժգնությունը Էպիկենտրոնում (գյուղ Նալբանդ) կազմում էր X- XI ինտենսիվություն, կամ Ռիխտերի սանդղակով 7- 8 բալ: Չոփեց 25 հազարից ավել մարդ, ավերվեցին բազմաթիվ քաղաքներ և գյուղեր: Այդ ավերվածությունների հիմնական պատճառը շենքերի և շինությունների սեյսմակայունության անբավարարությունն էր: Հայտնի է, որ Հայաստանի Հանրապետության տարածքը ամբողջովին հանդիսանում է սեյսմավտանգ: Հետևաբար շինությունների սեյսմակայունությունը Էապես կախված է շինարարական աշխատանքների որակից և օգտագործվող նյութերից:

Անհրաժեշտ է տարբերել հակասեյսմիկ միջոցառումների երկու հիմնական խումբ.

ա) նախնական, պրոֆիլակտիկ միջոցառումներ, որոնք իրականացվում են մինչև հնարավոր երկրաշարժը:

բ) միջոցառումներ, , որոնք իրականացվում են մինչև երկրաշարժը, երկրաշարժի ժամանակ և հետո: Երկրաշարժի առաջին պահից մարդիկ պետք է անմիջապես թողնեն շինությունը և դուրս գան բաց տեղանք: Եթե հնարավոր չէ թողնել շինությունը, ապա անհրաժեշտ է կանգնել դռան տեղում կամ հիմնական ներքին պատերին մոտ, անջատել լույսը, ջուրը և գազը: Ստորգետնյա ցնցումները դադարելուց հետո պետք է թողնել շինությունը և միանալ փրկարարական աշխատանքներին:

2.2. Սողանքներ

Սողանքը ծանրության ուժի ազդեցության տակ բնահողերի և լեռնային ապարների զանգվածների՝ լեռնալանջերով տեղաշարժն է (սողքը) դեպի ներքև:

Ամենից հաճախ սողանքի պատճառներն են երկրաբանական կառուցվածքի առանձնահատկությունները և բաղադրիչ ապարների հատկությունները, լանջի ողողումը, առատ տեղումների ժամանակ նրա գերխոնավացումը, երկրաշարժերը, ինչպես նաև մարդու բացասական գործունեությունը, դրանք են լանջի խորը փորվածքները, պայթեցման և այլ աշխատանքները և դրանցից առաջացած հետևանքները: Հատկապես վերջին տարիներին այն արտահայտվում է ապօրինի զանգվածային ծառահատումներով, հողաբուսական ծածակի խախտումներով ու վերացումով, ինչը մեծ վնաս է հասցնում սոցիալ- տնտեսական համակարգին, լուրջ սպառնալիք է ստեղծում մարդկանց կյանքի համար, նպաստում բնակչության արտագաղթին:

Վերջին տարիներին Հայաստանում սողանքների վերաբերյալ համապարփակ հետազոտությամբ երկրի տարածքում բացահայտվել է ավելի քան 2500 սողանքային տեղամասեր, որոնց ընդհանուր մակերեսը շուրջ 1221 կմ² է (երկրի ընդհանուր մակերեսի 4,1%- ը):

Համաձայն այդ հետազոտության.

- Հայաստանի շուրջ 960 համայնքներից 233- ը վնասվել են սողանքներից,

- Վնասված համայնքներից ավելի քան 100- ում դիտվում են սողանքների զգալի ակտիվություն, ինչի հետևանքով վնասվել են հարյուրավոր բնակելի տներ, հաղորդակցման ուղիներ և կենսաապահովման օբյեկտներ,
- Վնասվել են ավտոճանապարհների ցանցի շուրջ 3,2%- ը, և երգաթգծի ցանցի շուրջ 0,5%- ը:

Հանրապետությունում սողանքների տարածումը և համայնքային տարածքների վարակվածությունը սողանքային երևույթներով ներկայացված են №1 աղյուսակում:

Սողանքային երևույթների տարածումն ըստ Հայաստանի մարզերի

Աղյուսակ 1.

Մարզ	Տարածքի մակերեսը կմ ²	Սողանք- ների քա- նակը	Սողանք- ների ընդհանուր մակերեսը կմ ²	Սողանք- ների հարաբե- րական մակերես- ները, %
Արագածոտն	2763	19	75,5	3
Արմավիր	1191,6	0	0,0	0
Երևան	22,3	152	13,0	6
Կոտայք	2034,0	110	77,8	4
Տավուշ	2740,7	151	210,6	8
Ծիրակ	2682,6	23	20,6	1
Արարատ	2090,2	142	143,9	7
Գեղարքունիք	5369,6	126	202,8	4
Լոռի	3852,0	271	234,8	6
Սյունիք	4492,2	289	246,7	5
Վայոց Ձոր	2287,9	184	242,4	11

Քանակական առումով ամենաշատ սողանքներ կան Սյունիքի մարզում: Իրենց ընդհանուր մակերեսով սողանքները զգալի են

նաև Վայոց Ձորի, Լոռու և Գեղարքունիքի մարզերում: Տարածքի միավոր մակերեսին ընկնող սողանքային վարակվածությամբ աչքի են ընկնում Վայոց Ձորի, Տավուշի և Արարատի մարզերը:

Շատ կարևոր է, որ սողանքային բնակավայրերում ապրող բնակչությունը իրազեկված լինի սողանքային երևույթներից պաշտպանվելու վարվելակերպի կանոններին: Սողանքների շարժման ակտիվացման նախանշանների առաջացման ժամանակ անհրաժեշտ է՝

- Անհապաղ դուրս գալ շինություններից
- Շարժվել սողանքի շարժմանը հակառակ ուղղությամբ
- Առաջնահերթ կարգով տարիանել երեխաներին և մեծահասակներին, վերցնել փաստաթղթերը և արժեքավոր իրերը:

2.3. Քարաթափումներ

Դա բեկորների կուտակում է, որն առաջանում է լեռնային ապարների հողմահարման ու քայքայման ժամանակ լեռների ստորոտներում ու լանջերի վրա: Քարաթափում-փլուզումներ տեղի են ունենում ծանրության ուժի ազդեցության տակ տարբեր պատճառներից՝ ջերմաստիճանի կտրուկ փոփոխությունների ներգործությունից, ջրի ընդարձակումից սառչելիս, երկրաշարժերից, ձնհալքից և գարնանային տեղումներից:

Քարաթափումներ նկատվում են հատկապես միջպետական և ներտնտեսական ճանապարհներին: Քարաթափման դեպքեր ամենաշատը գրանցվել են Վայոց Ձորի Շատին և Արտաբույնք համայնքներում, որտեղով անցնում է Հայաստանի հյուսիս- արևելյան մասը հարավայինին կապող ավտոճանապարհը: Տարիներ շարունակ մթնոլորտային տեղումների և բնական այլ երևույթների ազդեցությունների հետևանքով ճանապարհահատվածների երկարությամբ ձգվող, տասնյակ մետրերի բարձրության հասնող ժայռերի վրա առաջացել են վտանգավոր մերկացումներ և հիմնականում ուղղահայաց ճեղքավորումներ, որոնց հետևանքով առանձին զանգվածներ պոկվում, փլուզվում և մեծ չափերի քարաբեկորներով ընկնում են ճանապարհների վրա: Ավտոճանապարհների քարաթափումներով վտանգավոր տեղամասերում իրավիճակը շատ ավելի սպառնալի ու աղետալի կարող է լինել սեյսմիկ ցնցումների դեպքում, այդ իրավիճակը մշտապես սպառնում է երթևեկող տրանսպորտային միջոցներ

րին և բնակչության անվտանգությանը: Քարաթափումները կանխելու համար պետք է իրականացնել պայթեցման աշխատանքներ, որպեսզի խուսափել ծանր և անկանխատեսելի հետևանքներից:

Մարզ	Տարածքի մակերեսը, կմ ²	Սելավաբեր շրջանների քանակը	Սելավաբեր շրջանների մակերեսը, կմ ²	Սելավների հարաբերական մակերեսները, %
Արագածոտն	2763.37	8	1441,3	52
Արմավիր	1191,6	0	0,0	0
Երևան	222,3	0	0,0	0
Կոտայք	2034,0	7	867,3	43
Տավուշ	2740,7	8	47,0	78
Ծիրակ	2682,6	8	1102,3	41
Արարատ	2090,2	6	1033,6	49
Գեղարքունիք	5369,6	10	1551,4	29
Լոռի	3852,0	17	2494,6	65
Սյունիք	4492,2	13	3153,9	70
Վայոց Ձոր	2287,9	10	2277,3	100

2.4. Սելավներ

Սելավը կարճաժամկետ և բուռն ցեխային, երբեմն ցեխաքարային հեղեղ է, որը ձևավորվում է լեռնային գետերի ավազաններում՝ օժտված լինելով ավերիչ մեծ ուժով: Սովորական ժամանակ սելավահանունը հաճախ միանգամայն չոր է լինում: Ձյան արագ հալոցքի, տեղատարափ անձրևների ժամանակ այն լցվում է ջրով, որը սարավանդների թեքության պատճառով սրընթաց վայր է խոյանում և քշում- տանում հսկայական քանակությամբ բեկորային նյութ: Սելավները հաճախ հանգեցնում են աղետալի հետևանքների,

ավերում են գյուղեր և ճանապարհներ, ծածակում դաշտեր և այգիներ:

Սելավաբեր շրջանները բավականին շատ են Հայաստանում, որը ներկայացված է N 2 աղյուսակում... Աղյուսակ 2.

Սելավաբեր հեղեղների դեմ պայքարը կազմակերպվում է արգելափակող պատվարներ կանգնեցնելով կամ կառուցում են սելավատարեր, սելավային հոսքը սպառնալի վայրերից շեղելով և կոշտ զանգվածները անվնաս տեղերում պառտակելու, ինչպես նաև ջրահոսքի ավազանը անտառապատելու ճանապարհով: Հայաստանում ամեն տարի դիտվում են սելավներ: Տարածքի մոտ 65 տոկոսը պարբերաբար տուժում է այս վտանգավոր երկրաբանական երևույթից:

2.5. Հեղեղումներ

Յուրաքանչյուր տարի Հայաստանի համարյա բոլոր մարզերը ենթարկվում են բազմաթիվ հեղեղումների, սակայն հեղեղումների ազդեցության աստիճանները տարբեր մարզերում էապես տարբերվում են: Այսպես 1994- 2007թթ. հեղեղումների ամենաշատ դեպքեր գրանցվել են հետևյալ մարզերում՝ Գեղարքունիք (159 դեպք), Լոռի (85), Շիրակ (72), Արագածոտն (71): Այս բոլոր համայնքներում, որտեղ առկա են սելավային, սողանքային երևույթների և հեղեղումների նկատմամբ առավել խոցելի տարածքներ, առաջարկվում է իրականացնել հարմարվողականության մի քանի միջոցառումներ՝

- Սողանքային, վարարառումների, սելավների, հեղեղումների և քարաթափման երևույթների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունները իրականացնելու համար պետական ֆինանսասավորման տրամադրում,

- Նոր տեղեկագրի պատրաստում, որը պետք է ներառի սելավային հոսքերի և հեղեղումների հաշվարկի ու կանխատեսման մեթոդներ, ինչպես նաև դրանց կրկնման հավանականությունը:

Կանխարգելիչ միջոցառումները պետք է ներառեն՝

սողանքների դեմ՝

- Ներդրումային և կառուցապատման աշխատանքներ պլանավորելիս սողանքային ռիսկերի ներառում,

- Բնակավայրերի և ենթակառուցվածքների պաշտպանող պատնեշներ, պատվարների նախագծում և կառուցում,

- Անտառատնկում և լանջերի բուսածածկում, աստիճանավորում, ցանկապատում կամ ցանցապատում,

- Ջրահավաք և ջրահեռացնող կառույցների ցանցերի ստեղծում կամ եղածների բարելավում:

Յեղեղումների, սելավների և գարնանային վարարումների դեմ կանխարգելիչ միջոցառումները պետք է ներառեն՝

- Ներդրումային և կառուցապատման աշխատանքները պլանավորելիս կլիմայի փոփոխության հետ կապված ռիսկերի ներառում,

- Գետերի հոսների պարբերաբար մաքրում, ափերի լայնացում կամ բարձրացում և ամրացում, ափապաշտպան կառուցվածքների տեղադրում,

- Յեղեղումների, սելավների և գարնանային վարարումների կարճաժամկետ և երկարաժամկետ կանխատեսումների կիրառական մեթոդների մշակում:

Աղետների ռիսկի նվազեցման համար անհրաժեշտ է Կառավարությանը, տեղական և միջազգային ֆինանսական կառույցներին՝ պատշաճ ուշադրություն դարձնել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում օրեցօր զարգացող և ահաբեկող տարերային աղետներին և մշակել ու իրականացնել այնպիսի ծրագրեր, որոնք զերծ կպահեն մեր երկրի հողային ֆոնդը տարբեր տարերային աղետներից:

3. ԱՇԽԱՏԱՆՔ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

Արտակարգ իրավիճակների պայմաններում կարող է հայտնվել ցանկացած մարդ և որպես կանոն նրա մոտ առաջանում են հոգեբանական և հուզական լարվածություններ: Ոմանց մոտ դա ուղեկցվում է ներքին կենսական պաշարների մոբիլիզացումով, մյուսների մոտ՝ աշխատունակության նվազումով կամ նույնիսկ խախտումով, առողջության վատթարացմամբ, ֆիզիոլոգիական ու հոգեբանական սթրեսային երևույթներով:

Դա կախված է օրգանիզմի անհատական առանձնահատկություններից, աշխատանքի ու դաստիարակության պայմաններից, տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին իրազեկությունից ու վտանգի աստիճանը գնահատելուց:

Դժվար իրավիճակներում վճռական դեր են խաղում մարդու բարոյական կոփվածությունն ու հոգեկան վիճակը: Ճգնաժամային պահերին այս գործոններն որոշում են գիտակցված, վստահ ու շրջահայաց գործողություններին պատրաստ լինելը:

3.1. Հոգեբանական պատրաստվածություն

Տարերային աղետները, խոշոր վթարներն ու համաաղետները (կատաստրոֆաները), դրանց ողբերգական հետևանքները մարդկանց մեջ առաջացնում են անցանկալի հուզական գրգռվածություններ, պահանջում բարձր բարոյահոգեբանական դիմացկունություն, տոկունություն ու վճռականություն, տուժածներին օգնություն ցույց տալու, նյութական արժեքները փրկելու պատրաստվածություն:

Ավերվածությունների և ամայացված տարածքների ծանր պատկերները, կյանքին անմիջականորեն սպառնացող վտանգները բացասաբար են ներգործում մարդու հոգեկան վիճակի վրա: Որոշ դեպքերում կարող են խախտվել կանոնավոր մտածելու կարողությունը, թուլացնել կամ կամ լրիվ բացառել ինքնավերահսկումը, որը հանգեցնում է անհիմն ու անկանխատեսելի գործողությունների:

Վթարների հետևանքների վերացման փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արտակարգ իրավիճակները կարող են մարդուն դրդել այնպիսի գործողությունների ու արարաքների, որորնք սովորական պայմաններում նա չէր համարձակվի կատարել:

Հոգեբանորեն անպատրաստ, չկոփված մարդկանց մոտ երևան են գալիս երկյուղի զգացում և վտանգավոր վայրից փախչելու ձգտում, մյուսների մոտ՝ մկանների անզգայացումով, թմրությամբ ուղեկցվող հոգեբանական շոկ, խանգարում: Որպես հետևանք խախտվում է կանոնավոր մտածողության կարողությունը, թուլանում կամ լրիվ կորչում է զգացմունքներն ու կամքը վերահսկելու գիտակցությունը: Նյարդային գրգռվածությունը կամ արգելակումը տարբեր կերպ են դրսևորվում: Ոմանց բիբերը լայնանում են, խախտվում է շնչառությունը, սրտխփոցը սկսում է արագանալ, ծայրանդամների արյունատար անոթների կծկում է առաջանում, հայտնվում է սառը քրտինք, թուլանում են մկանները, փոխվում է ձայնի տեմբը, իսկ երբեմն էլ կորչում է խոսելու ունակությունը: - Հայտի են նույնիսկ մահվան դեպքեր՝ սրտանոթային համակարգի աշխատանքի կտրուկ խախտման հետևանքով՝ հանկարծակի ուժեղ վախից:

Այսպիսի վիճակը բավականին երկար է տևում՝ մի քանի ժամից մինչև մի քանի օր: Երկրաշարժերի ու վթարների հետևանքները վերացնելիս երբեմն հանդիպում են մարդկանց, որոնք գտնվում են հոգեկան ծանր վիճակում, կարող են երկար ժամանակ աննպատակ թափառել բնակավայրի ավերակներում:

3.2. Ճնշված կացությունից խուսափելու առանձնահատկությունները

Նախ պետք է հաշվի առնել, որ ծանր հոգեկան ցնցում ապրած մարդն ավելի արագ է վերականգնում հոգեկան հավասարակշռությունը, եթե նրան ընդգրկում են որևէ ֆիզիկական աշխատանքի մեջ, այն էլ ոչ մենակ, այլ խմբի կազմում:

Մարդու վրա բացասական ներգործությունը թուլացնելու համար անհրաժեշտ են արտակարգ իրավիճակներում գործելու մշտական պատրաստություն, հոգեկան կայունության ձևավորում, կամքի դաստիարակում: Իսկ հոգեբանական պատրաստվածության հիմնական բովանդակությունը անհրաժեշտ հոգեբանական հատկանիշների մշակումն ու ամրապնդումն է: Այստեղ գլխավորն ուսուցման առավելագույն մերձեցումն է իրական այնպիսի պայմաններին, որոնք կարող են ստեղծվել կոնկրետ տարածաշրջանում, բնակավայրում կամ օբյեկտում: Հատկապես կարևոր է ինքնատերապետում, սառնասրտություն, բարդ և վտանգավոր մարդկանց մեջ սոսկ խոսքով հասցնելը անարդյունք է: Միայն պրակտիկան ու կրկին պրակտիկան կօգնի ձեռք բերել հուզականայական փորձ, անհրաժեշտ հմտություններ և հոգեբանական կայունություն: Ահա թե ինչու բնակչության հետ, առավել ևս կազմավորումների (ստորաբաժանումների) անձնակազմերի հետ պարապմունքներ անցլացնելիս պետք է հրամցնել ոչ միայն անհրաժեշտ բանավոր նկարագրությունը, չսահմանափակվել կինո և տեսաֆիլմերի ցուցադրությամբ, այլև նրանց մեջ պարտադիր մշակել այն փրկարարական աշխատանքների հնարներն ու եղանակները, որոնց ամենայն հավանականությամբ, հարկ կլինի հանդիպել տվյալ տեղանքում: Ցանկացած հմտության մշակման հիմքում ընկած են կոնկրետ գործողությունների բազմակի գիտակցական կրկնությունը, անհրաժեշտ վարժությունների կատարումը:

Վերջապես, հատուկ նշանակության է արժանի կոլեկտիվների՝ ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների և հիմնարկու-

յունների բոլոր աշխատակիցների տոկոսության, հոգեբանական լարվածության, ինքնատիրապետման, առաջադրված խնդիրների կատարմանն անշեղ ձգտման, փոխօգնության ու փոխգործողության բարձրացման անհրաժեշտությունը: Այս գործընթացը պետք է իրականացնել շերտավորված կարգով հաշվի առնելով յուրաքանչյուր կազմավորման դերակատարումը և այն իրադրությունը, որին կարող է բախվել տվյալ կոլեկտիվը և դա պետք է կատարել ուսումնասիր-ժությունների ժամանակ: Ողբերգական իրադարձությունների վերացման փորձը, որոնցում կենտրոնացվել են հասարակության հսկայական հոգևոր, մտավոր և նյութական պաշարները, պետք է լայնորեն օգտագործվի արտակարգ իրավիճակներում՝ բնակչությանը նախապատրաստելու պարապմունքներում:

Այսպիսով, մարդկանց հոգեբանական պատրաստվածության մակարդակը կարևորագույն գործոններից մեկն է: Փոքրագույն շփոթվածությունն ու վախի դրսևորումը, հատկապես վթարի կամ տարերային աղետի զարգացման պահին կարող են հանգեցնել ծանր, իսկ հաճախ էլ անուղղելի հետևանքների: Սա առաջին հերթին վերաբերում է պաշտոնատար անձանց, որոնք պարտավոր են կոլեկտիվը մոբիլիզացնող անհապաղ միջոցներ ձեռնարկել, ընդ որում, ցույց տալով անձնական կարգապահություն ու ինքնազսպում: - Պարզվում է, որ անհատի և կոլեկտիվի ուժերին ու հնարավորություններին հավատ չընծայելը կաթվածահար է անում կամքը:

Այսպես, 1985թ. <<Վոստոկ>> կայանում (Անտարկտիդա) ձմեռելու ժամանակ արտակարգ պատահար տեղի ունեցավ. այն պահին, երբ դրսում ջերմաստիճանն էր մինչև 70 աստիճան սառնամանիք, այրվեց դիզելէլեկտրակայանը: Ձմեռողներից պահանջվեց ֆիզիկական, բարոյական և մտավոր ուժերի առավել լարվածություն: Արշավախմբի ղեկավարը շփոթվեց, գլուխը կորցրեց, և այդտեղ հայտնվեց լիդեր՝ հորատողների բրիգադի վարպետը: Նա ղեկավարելու հոգան իր վրա վերցրեց: Մինչ այս դեպքը սովորական աշխատող էր, ոչնչով չէր առանձնանաում: Միայն արտակարգ իրավիճակը նրա մեջ բացահայտեց կամային, վճռական բնավորությամբ մարդուն, որի հետևից կոլեկտիվը գնաց:

3.3. ԽՈՒՃԱՅԻ ԿԱՆԽՈՒՄ և ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՎՈՂ հնարավոր միջոցառումներ

Խուճապը մարդկանց խմբին համակող երկյուղի զգացում է, որն այնուհետև փոխանցվում է շրջապատողներին և վերաճում անկառավարելի գործընթացի: Մարդկանց մեջ կտրուկ բարձրանում է տեղի ունեցածի հուզական ընկալումը, նվազում իրենց արարաքնների (վարքի) պատասխանատվությունը: Մարդը չի կարողանում բանականորեն գնահատել իր վարքը և ճիշտ ընթանել ստեղծված իրադարձությունը: Այդպիսի մթնոլորտում բավական է, որ մեկը աղետից վայրից փախչելու միտք կամ ցանկություն հայտնի, որ մարդկային զանգվածը սկսի կուրորեն հետևել նրան:

Խուճապի առաջացմանը նպաստում է հավաստի տեղեկատվության բացակայությունը: Այս բացն անմիջապես լրացվում է շինծու լուրերով, ասեկոսեններով ու <<ականատեսների >> պատմություներով:

Ինչպես ցույց է տալիս տարերային ու տեխնածին աղետների, ինչպես նաև խոշոր վթարների հետևանքների վերացման փորձը՝ դա ոչ միայն մարդկանց անիրազեկության հետևանքն է, այլև՝ արտակարգ իրավիճակներում գործելու նրանց ցածր պատրաստվածության, հոգեբանական կոփվածության բացակայությունը: Մարդկանց մեջ միշտ էլ գտնվում է թույլ անձնավորություն՝ խուճապարար (պանիկյոր): Նրան նույնիսկ աննշան վտանգը թվում է չափազանցված, վիթխարի: Երևակայության պտուղներն իրականությանը դուրս են մղում: Այդ պատճառով հաճախ ասում են. <<Վախեցողի աչքին լույն ուղտ կերևա>>:

Խուճապի առիթ կարող է ծառայել մարդկանց ծայրահեղ հոգնածությունը կամ, երբ նրանք երկար ժամանակ մնում են անգործության, անտեղյակության, լարված սպասումների մեջ: Ոչ քիչ դեր է խաղում նաև գիտակցական ակտիվության խիստ ցածր վիճակը: Այն տագնապալից իրավիճակում անհատին ճիշտ վարք դրսևորելը անընդունակ է դարձնում: Իսկ բարձր հուզական գրգռվածությունը և երևակայության ակտիվացումը խթանում են իմպուլսիվ (մղումային), աննպատակահարմար գործողությունների: Դա հաճախ պատահում է անսպասելի և հանկարծակի վրա հասնող վտանգի ժամանակ:

Վախը և խուճապը կարող են հանգեցնել կազմակերպվածության, և կարգուկանոնի բացակայությունը, ղեկավարման թուլացումը, կառավարումը կորցնելը, մարդկանց միջև անվստահությունը,

վատ փոխհարաբերությունները: Ամեն դեպքում անհատական վախը սկզբնապես է, այն նախադրյալ է խմբային վախի համար և կախած է հուզական ընկալունակությունից ու կայունությունից: Խուճապով համակված կոլեկտիվն, ըստ եուպան, դադարում է կոլեկտիվ լինելուց, կորցնում է իր հատկանիշները:

Աղետի, կամ վթարների դեպքում բնակչության խուճապային տրամադրությունների դեմ պայքարի լավագույն միջոցներից մեկը տեղի ունեցածի մասին հավաստի, համոզիչ ու բավականաչափ լրիվ տեղեկատվություն հաղորդելն է, վարքի կանոններ հիշեցնելը և ձեռնարկվող միջոցների վերաբերյալ պարբերաբար տեղեկատվությունը:

Ահա մի օրինակ: 1988թվականի հունիսի 4- ին, ժամը 9.00- ին, Արգամաս- 1 կայարանի մոտ տեղի ունեցավ պայթուցիկ նյութեր փոխադրող երկու վագոնների հզոր պայթյուն: Քաղաքի վրա կախվեց հսկայական սև <<ամպ>>: Այդ ամենը բնակիչներին ցնցեց: Բայց ուղիղ 17 րոպե անց քաղաքի պաշտպանության պետի՝ քաղգործկոմի նախագահ Ի.Սկյարովի կարգադրությամբ տեղական ռադիոյով տեղի ունեցածի մասին հաղորդեցին առաջին տեղեկատվությունը: Այնուհետև հաղորդումները կանոնավորապես կրկնվեցին, մարդկանց պարզաբանեցին իրադրությունը, օգնության համար նրանց դիմեցին: Ոչ մի տեղ չնկատվեց խուճապի նույնիսկ մի փոքր ակնարկ:

Մի այլ օրինակ: 1990 թվականի սեպտեմբերի 12- ին Ուստ-Կամենոգորսկի միջուկային վառելիքի գործարանում (բերիլիումի արտադրություն) պայթյուն տեղի ունեցավ: Սակայն վթարի մասին քաղաքի պաշտպանության շտաբ ոչ ոք չազդարարեց: Ժամանակակն անցնում էր, իսկ բնակչությունն անտեղյակ էր: Լուրեր և ասեկոսներ տարածվեցին: ԵՎ միայն երկուսուկես ժամ հետո ԶՊ շտաբի պետն, իր վրա վերցնելով հետևանքների պատասխանատվությունը, չսպասելով շփոթված ղեկավարության հրամանին, ռադիոյով հաղորդեց աղետի դեպքում օգտագործելու համար նախօրոք պատրաստած տեքստը: Բայց այդ տեղեկատվությունը տվյալ իրավիճակին չէր համապատասխանում: Քաղաքից հարյուր կիլոմետր հեռու կոմբայնավարները, լսելով այդպիսի հաղորդում, թողեցին մեքենաները՝ իբր փրկվելու ռադիոակտիվ ամպից: Հարկ եղավ նոր տեքստ պատրաստել : Անցավ ևս մեկ ժամ, այդ ընթացքում ամպի մեջ բերիլիումի խտությունը հարյուր անգամ գերազանցում էր թույլատրելի սահմանը: Երեխաների մի մասը դպրոցից վերադառնում էր, մյուսները գնում էին երկրորդ հերթի դասերին:

խումապը կանխելու համար, արտակարգ իրավիճակի հենց սկզբից տեղի ունեցածի մասին պետք է մարդկանց պատմել ամբողջ ճշմարտությունը: Ինֆորմացիան պետք է պարբերաբար կրկնել: Անհրաժեշտ է ոչ միայն փրկարարական աշխատանքների ընթացքի մասին պատմել ու պարզաբանումներ տալ, այլև պարտադիր դիմել բնակչությանը՝ նրան տարերային աղետի կամ վթարի հետևանքների ընդհանուր վերացման գործին ներգրավելու խնդրանքով: Ամեն մարդ պետք է այդ կարևոր իրադարձություններին իրեն մասնակից զգա:

Իսկ եթե, այնուհանդերձ խումապ է առաջացել, ինչպես՝ վարվել, ինչ՞անել: Խարկավոր խումապն անհապաղ վճարակալորեն կանխել: ԵՎ ցանկալի է հնարավորին շուտ, երբ այն դեռ մակերեսային բնույթ ունի, մեծ զանգվածներ չի ընդգրկել ու արագ վերացման ենթակա է: Դրա համար առաջին հերթին պետք է մարդկանց ուշադրությունը, թեկուզև ոչ երկար ժամանակով շեղել երկյուղի աղբյուրից կամ խումապի հարուցիչից: Մարդկանց հնարավորություն տալ, որ մի պահ վախից ուշքի գան և փորձեն ամբոխի կառավարումը վերցնել իրենց ձեռքը: Ձանալ մարդկանց ուշադրությունը խումապահար <<լիդերի>> գործողություններից շեղել մի այլ՝ սթափ խորհող, սառնարտությամբ օժտված մարդու վրա: Այստեղ պիտի տեղ գտնեն կամային բնավորությունն ընդգծող, իշխող ու բարձրաձայն հրամանները:

Սովորաբար, երբ վախի առաջին զգացումն անցնում է, մարդկանց մեծ մասի մոտ նկատվում է բարձր ակտիվություն, ասես իր մեղքը քավելու ձգտում: Յենց սա էլ պիտի օգտագործել բոլորին փրկարարական աշխատանքների ներգրավելու համար՝ յուրաքանչյուրին հանձնարարելով կոնկրետ տեղամաս:

Եթե, այնուամենայնիվ, խումապը համակել է զգալի թվով մարդկանց, այդ դեպքերում անհրաժեշտ է նրանց բաժանել ավելի փոքր խմբերի, որոնցից յուրաքանչյուրին սանձնելը զգալիորեն դյուրին կլինի:

Մի կարևոր հանգամանք էլս. դա տեղական վարչակազմի (աղմինիստրացիայի) բոլոր կարգի ղեկավարների, պատգամավորների և մյուս հայտնի ու հարգարժան մարդկանց շփումն է այն մարզի, համայնքի, քաղաքի բնակչության հետ, որտեղ տեղի է ունեցել տարերային աղետը կամ վթարը:

4. ԹՈՒՆԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

4.1. Սննդային թունավորումներ

Որոշ թույներ մարդու մարմին ներթափանցում են սննդի հետ: Սննդային թունավորումներն իրենց հերթին բաժանվում են երկու տեսակի՝ մանրէային և քիմիական թունավորումներ:

Սննդային մանրէային թունավորումների դեպքում ախտածին մանրէները, որոնք գտնվում են սննդում, արտադրում են թունավոր նյութեր (տոքսիններ): Մթերքները, որոնց ընդունումից հետո ավելի հաճախ են հանդիպում մանրէային թունավորումներ, հետևյալներն են՝ ապխտած միսը, երշիկը, ձկնեղենը, կաթնամթերքը, ձուն, տնային պայմաններում պատրաստված պահածոներ և այլն:

Սննդային քիմիական թունավորումները տեղի են ունենում, երբ սննդի մեջ բարձր է որոշ մետաղների (ցինկ, կադմիում, կապար և այլն) քանակը, կամ առկա են որոշ թունավոր նյութեր: Դա շատ հաճախ տեղի է ունենում, երբ նորմալ կամ բարձր թթվայնություն ունեցող սնունդը երկարատև պահվում է մետաղյա տարողությունների մեջ: Անգամ ջուրը, որը պահվում է կապարից պատրաստված տակառներում, նույնպես կարող է հանդիսանալ թունավորման աղբյուր:

Սննդային մանրէային թունավորումներ

Որոշ մանրէներ (ստաֆիլակոկ, սալմոնելա և այլն) իրենց գործունեության ընթացքում արտադրում են թույներ (տոքսիններ), որոնք կարող են սննդամթերքի հետ անցնել մարսողական համակարգ և առաջացնել սննդային թունավորումներ: Սննդային թունավորումները հաճախ ուղեկցվում են ջրազրկման երևույթներով: Դրանք հատկապես վտանգավոր են երեխաների և տարեց մարդկանց համար:

Նշանները

- սրտխափոց, փսխում,
- լուծ,
- ընդհանուր թուլություն,
- գլխացավ, գլխապտույտ,
- որովայնի ցավեր,
- մարմնի ջերմաստիճանի բարձրացում:

Առաջին օգնությունը

- Տուժածի մոտ արհեստական փսխում առաջացնել:
- Ձեռնարկել ջրագրկումը կանխարգելիչ քայլեր:
- Ահազանգել շտապ օգնություն:
- Վերահսկել տուժածի վիճակը, գրանցել տվյալները և ցուցաբերել համապատասխան օգնություն:

Արհեստական փսխում.

Արհեստական փսխում առաջացնելու համար պետք է տուժածին նստեցնել: Տուժածին խմեցնել 2- 3 լ գոլ ջուր (38- 40°C): Եթե հնարավոր է, ջրի յուրաքանչյուր մեկ լիտրի մեջ ավելացնել մեկ գդալ կերակրի սոդա: Ջուրը խմելուց հետո տուժածի մոտ առաջացնել փսխում՝ մատով, փայտիկով կամ գդալի պոչով սեղմելով (գրգռելով) լեզվարմատը կամ ըմպանի հետին պատը: Տուժածը կարող է փսխել նաև ինքնաբերաբար մեծ քանակով գոլ ջուր ընդունելուց: Փսխումից հետո տուժածը պետք է ողողի բերանը: Կրկնել արհեստական փսխումը 4- 5 անգամ: Փսխելիս տուժածը պետք է լիսի հարմար դիրքում նստած, մի փոքր առաջ թեքված կամ կողքի պառկած՝ գլուխը մի փոքր առաջ թեքած:

Չի կարելի մեջքի վրա պառկած տուժածի մոտ արհեստական փսխում առաջացնել, քանի որ դա կարող է շնչուղիների խցանման պատճառ դառնալ: Արհեստական փսխում չի կարելի առաջացնել նավթային հիմք ունեցող նյութերով (կերոսին կամ բենզին), քանի որ այդ նյութերի գոլորչները կարող են քայքայելու թոքային նուրբ հյուսվածքը:

Արհեստականորեն փսխում չի կարելի առաջացնել, երբ

- տուժածն անգիտակից վիճակում է,
- տուժածը իղի կին է,
- տուժածը սրտային հիվանդ է,
- տուժածի մոտ լինում են ցնցումներ:

Ցանկալի է փսխուքը հավաքել և հանձնել ժամանող շտապ օգնության անձնակազմին՝ թույլի տեսակը որոշելու համար: Փսխուքը հավաքելիս հնարավորության դեպքում աշխատել ձեռնոցներով: Տուժածին հիվանդանոց տեղափոխելիս փսխուքը և թունավորման պատճառ դարձած նյութը, օրինակ՝ պահածոն, փակած մաքուր ամանով ուղարկել հիվանդանոց:

Բոտուլիզմ

Բոտուլիզմի հարուցիչները միշտ առկա են հողում: Բանջարեղենի կամ մրգերի հետ նրանք կարող են ընկնել պատրաստվող պահածոյի մեջ: Կան այնպիսի մթերքներ, որոնք պարզապես հնարավոր չէ լավ լվանալ (օրինակ՝ կանաչի, ծաղկակաղամբ և այլն): - Նույնիսկ լավ լվացված մրգերի և բանջարեղենի վրա կարող են մնալ հարուցիչներ: Տնային պայմաններում պահածոյի պատրաստման ընթացքում հարուցիչը չի ոչնչանում, քանի որ դրա համար անհրաժեշտ պայմանները (120°C և 1,2 մթն. ճնշում) հնարավոր է ապահովել միայն գործարաններում: Այսպիսով, բոտուլիզմի հարուցիչն անցնում է պահածոյի մեջ, ուր ստեղծվում են բարենպաստ պայմաններ նրա կենսագործունեության համար՝ սննդային միջավայր և թթվածնի բացակայություն: Ինքը՝ հարուցիչը, ոչ մի վտանգ չի ներկայացնում մարդու համար: Սակայն իր գործունեության ընթացքում նա արտադրում է շատ ուժեղ թույն՝ բոտուլոտոքսին, որը մարդկությանը հայտնի ամրեային թույներից ամենաուժեղն է: Բոտուլոտոքսին պարունակող սննդամթերքը ոչնչով չի տարբերվում նորմալ սննդամթերքից, և այդ պատճառով օգտագործման ժամանակ անհետար է հասկանալ՝ այն թունավորված է, թե ոչ:

Ի տարբերություն բոտուլիզմի հարուցիչների, բոտուլոտոքսինը շատ ջերմազգայուն է: Թույնի վնասագործման համար բավական է օգտագործելուց առաջ 10- 15 րոպեի ընթացքում եռացնել պահածոյի պարունակությունը: Կանխարգելման այս պարզագույն միջոցը շատ հաճախ անտեսվում է, ինչը բերում է անկանխատեսելի դժբախտ հետևանքների:

Նշանները

Բոտուլիզմի նշանները սովորաբար ի հայտ են գալիս բոտուլոտոքսին պարունակող սնունդ ուտելուց 15 րոպեից մինչև 2 ժամվա ընթացքում, սակայն կարող են արտահայտվել և ավելի ուշ: Բոտուլոտոքսինը մարսողական համակարգից անցնում է արյան մեջ, խաթարում է նյարդային համակարգի գործունեությունը և առաջացնում մկանների թուլացում (կրծքավնդակի, ստոծանու, կրկորդի, ըմպանի, աղիների հարթ մկաններ և այլն): Որոշ դեպքերում տուժածը կարող է ունենալ սրտխառնոց, փսխում, որովայնի շրջանում ցավեր կամ ծանրության զգացում: Հիմնական նշաններն ի հայտ են գալիս հետևյալ հերթականությամբ.

- թուլություն, ուժեղ գլխացավ, գլխապտույտ, բերանի չորություն,

- տեսողության մշուշում և երկատում, կոպերի իջեցում, շլուփյուն,
- խոսքի խանգարում, ձայնի խռպոտություն,
- շնչառության դժվարացում (ներշնչումը կատարվում է մեծ դժվարությամբ),
- որովայնի փքվածություն:

Առաջին օգնությունը

Նշանների ի հայտ գալուն պես անհրաժեշտ է ահագանգել, իսկ մինչև շտապ օգնության ժամանելը, առաջացնել արհեստական փսխում: Հնարավորության դեպքում շտապ տեղափոխել տուժածին հիվանդանոց՝ սուր թունավորումների կամ վերականգնման բաժանմունք: Տուժածի հետ հիվանդանոց տեղափոխել նաև փսխուքը, կասկածելի կերակրի նմուշները: Դա անհրաժեշտ է ախտորոշման և ճիշտ բուժման համար, քանի որ գոյություն ունեն բոտուլիզմի հարուցիչ տարբեր ենթատեսակներ, համապատասխանաբար՝ նաև հակաթույներ:

Թունավորումներ սնկերով

Սնկերը լինում են ուտելի և թունավոր: Ուտելի սնկերից են սպիտակ սունկը, շամպինիոնը, մոխրասունկը, կոճղասունկը և այլն: Հայաստանում հանդիպող թունավոր սնկերից են դժգույն սունկը (պոգանկան), կարմիր ճանճասպանը, կեղծ կոճղասունկը և այլն: Այս շարքից ամենավտանգավորը դժգույն սունկն է, որից թունավորումների դեպքում մահացության տոկոսը շատ բարձր է: Սնկերով թունավորումների կանխարգելման համար հետևեք <<Անծանոթ սնկեր մի՛ հավաքեք>> կանոնին, քանի որ դա կարող է լինել թունավոր սունկ, որն արտաքին տեսքով շատ նման է ուտելի սնկի:

Թունավորումնան նշանները սովորաբար ի հայտ են գալիս սնկերն ուտելուց մեկից տաս ժամ անց:

Նշանները

- հանկարծակի ուժեղ ցավեր որովայնի շրջանում,
- փսխում,
- երկարատև լուծ,
- ոտքերի մկանների ջղաճգություններ,
- ընդհանուր թուլություն,
- ջերմաստիճանի անկում, արյունազեղումներ,
- գրգռվածություն,

- զառանցանք,
- անգիտակից վիճակ:

Որոշ սնկերով թունավորումների ժամանակ այս նշաններին գումարվում են նաև առատ թքարտադրությունն ու արցունքահոսությունը, գլխապտույտը, շարժողական գրգռվածությունը, խառնաշփոթությունը, պատրանքները:

Օգնությունը

- Ահազանգել շտապ օգնություն,
- Առաջացնել արհեստական փսխում (տես վերը նկարագրված Սնկային մանրէային թունավորումներ բաժնում):

Կանխարգելում

Սնկային թունավորումները կանխելու համար՝

- Արգելվում է օգտագործել փքված կափարիչով պահածոներ և ցանկացած կասկածելի տեսք, հոտ կամ համ ունեցող սնկային սննդամթերք:
- Պահպանել սնկային կերակրի պատրաստման և - պահպանման կանոնները:
- Օգտագործել գործարանային արտադրության սնկային պահածոներ:
- Չենել միայն որակյալ սունկ, օգտվել արտոնագրված խանութներից և սննդի կետերից:

4.2. Թունավորումներ կծածներից և խայթոցներից

Առօրյա կյանքում հաճախ են պատահում թունավորումներով ուղեկցվող արտակարգ իրավիճակներ: Երեխաների թունավորումների դեպքերի մեծամասնությունը ծնողների (մեծահասակների) անզգուշության, անուշադրության հետևանքն է: Մեծահասակների մոտ թունավորումների պատճառ են հանդիսանում ինքնասպանության նպատակով թույլների միտումնավոր օգտագործումը կամ դեղերի սխալ ընդունումն ու չարաշահումը, ինչպես նաև անզգուշությունն ու անփութությունը: Հանդիպում են նաև մասնագիտական թունավորումներ, օրինակ՝ երբ մարդն աշխատում է թունավոր միջավայ-

րում, որտեղ չեն պահպանվում անվտանգության կանոնները (քիմիական արդյունաբերություն, գիտա- հետազոտական հիմնարկներ և այլն):

Թունավորումները հիվանդագին վիճակներն են, որոնք զարգանում են մարդու օրգանիզմում թույլների ներթափանցման հետևանքով: Թույլնը թափանցելով մարդու օրգանիզմ խաթարում է նրա գործունեությունը և կարող է հանգեցնել մահվան: Որպես թույլ կարող են հանդես գալ որոշ քիմիական միացություններ, որոնք օգտագործվում են արդյունաբերության մեջ և կենցաղում, կենսաբանական ծագում ունեցող որոշ նյութեր (մանրէների, օձերի, կարիճների և միջատների թույլներ), ինչպես նաև դեղանյութեր և այլն: Թույլները կարող են լինել պիտո, հեղուկներ կամ գազեր: Որոշ դեպքերում թունավորումները զարգանում են շատ արագ և պահանջում են անհապաղ առաջին օգնություն: Թույլները մարդու օրգանիզմ են ներթափանցում կլման, ներշնչման, ներծծման ու ներարկման միջոցներով:

Կլվող թույլները մարդու օրգանիզմ են ներթափանցում մարսողական համակարգի միջոցով: Կլվող թույլներ են ալկոհոլը, դեղամիջոցները, կենցաղում օգտագործվող մի շարք նյութեր (լվացող միջոցներ, պարարտանյութեր և այլն): Այս ենթախմբի թույլները կարող են պարունակվել նաև սննդամթերքում:

Ներշնչվող թույլները մարդու օրգանիզմ են ներթափանցում շնչառական համակարգի միջոցով: Ներշնչվող թույլներ են որոշ գոլոշիներ, գազեր, ինչպես օրինակ շմոլ և ածխաթթու գազերը, քլորի գոլոշիները և այլն:

Ներծծվող թույլները մարդու օրգանիզմ են ներթափանցում մաշկի և լորձաթաղանթների միջոցով: Ներծծվող թույլներ են, օրինակ՝ որոշ բույսերի մեջ պարունակվող թույլները, ինչպես նաև գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող պարարտանյութերը և թունավոր նյութերը:

Ներարկվող թույլները մարդու օրգանիզմ են ներթափանցում անմիջապես արյան կամ հյուսվածքների մեջ ներարկման միջոցով: - Ներարկվող թույլները կարող են ներթափանցել օրգանիզմ կենդանիների, օրինակ՝ օձերի կծելու, կարիճների, միջատների (մեղու, իշամեղու և այլն) խայթելուկամ դեղորայքի սխալ ներարկման հետևանքով:

Թունավորումն ուժգնությունը կախված է մի շարք գործոններից՝

- թույլի տեսակից,
- թույլի քանակից,

- թույլնի՝ օրգանիզմ ներթափանցման ուղուց,
- թույլնի՝ ներթափանցման պահից անցած ժամանակից,
- տուժածի տարիքից, մարմնի զանգվածից, առողջական վիճակից:

Շատ կարևոր է ժամանակին ճանաչել թունավորումները: - Դեպքի վայրի զննումը, տուժածի զննումը և պատահարի վերաբերյալ տուժածի կամ ներկաների տեղեկությունները կօգնի ճանաչել թունավորումները: Անհրաժեշտ է ուշադիր զննել շրջապատը: Տարօրինակ հոտերը, վառվող կրակը, տուժածի կողքին ընկած բաց ու դատարկ դեղատուփերը, ներարկիչները, ասեղները և այլն, կարող են շատ բան հուշել: Թունավորուման նվազագույն կասկածի դեպքում անհրաժեշտ է ահազանգել շտապ օգնություն:

Նշանները

Թունավորումների դեպքում կարող են ի հայտ գալ հետևյալ ընդհանուր նշանները՝

- հիվանդագին տեսք,
- սառը քրտինք,
- մաշկի գույնի փոփոխություն,
- սրտխառնոց, փսխում,
- լուծ,
- որովայնի և կրծքավանդակի ցավեր,
- շնչառության դժվարացում,
- անոթազարկի փոփոխություն,
- գլխացավ, գլխապտույտ,
- գիտակցության խանգարումներ,
- ցնցումներ:

Առաջին օգնությունը

Եթե պարզվում է, որ տուժածը թունավորված է, անհրաժեշտ է գտնել հետևյալ հարցերի պատասխանները՝

- Ի՞նչ թույն է ներթափանցել օրգանիզմ,
- Ի՞նչ քանակության թույն է ներթափանցել,
- Ինչպե՞ս է թույնը ներթափանցել,
- Ե՞րբ է տեղի ունեցել թունավորումը,
- Ինչպիսի՞ն էր տուժածի առողջական վիճակը մինչև թունավորումը (հիվանդություններ, հղիություն և այլն):

Այս հարցերի պատասխանները կօգնեն կողմնորոշվել և առաջին օգնություն ցուցաբերել տուժածին:

Թունավորման դեպքում առաջին օգնություն ցուցաբերման ժամանակ անհրաժեշտ է.

- Չննել շրջապատը և համոզվել, որ վայրը անվտանգ է: - Հավաքել բաց դեղատուփերը, արկղերը, սրվակներն և այլն:
- Անհրաժեշտության դեպքում տուժածին հեռացնել թունավոր միջավայրից:
- Կատարել տուժածի գնում և ցուցաբերել համապատասխան առաջին օգնություն:
- Ահազանգել շտապ օգնություն: Շտապ օգնության հերթապահին հայտնել դեղատուփերի կամ սրվակների վրա գրված անվանումները և պատահարի մասին բոլոր տեղեկությունները:
- Մինչ շտապ օգնության ժամանումը վերահսկել տուժածի վիճակը և գրանցել տվյալները:
- Եթե տուժածը փսխում է, ապա պետք է պահել փսխուքի մի մասը և հանձնել այն շտապ օգնության անձնակազմին՝ հետազայում հիվանդանոցում հետազոտման և թույլի տեսակի որոշման համար:

Կանխարգելում

Թունավորումները շատ ավելի հեշտ է կանխարգելել, քան բուժել: Հետևելով ստորև բերված մի շարք պարզ կանոնների՝ հնարավոր է կանխել թունավորումների հետ կապված դժբախտ պատահարները:

- Դեղամիջոցները, այն բոլոր կենցաղային իրերը և նյութերը, որոնք կարող են վնասակար լինել երեխաների համար, պետք է պահել փակվող պահարաններում կամ երեխաներին անհասանելի այլ տեղերում:
- Ցանկալի է թունավոր նյութերը պահել գործարանային սրվակների և սուփերի մեջ: Թունավոր նյութերի սրվակների վրա փակցնել նախազգուշացնող պիտակներ: Չպետք է պահել թունավոր նյութերը կերակրի համար նախատեսված տուփերի և տարողությունների մեջ:
- Չպետք է օգտագործել ժամկետանց դեղորայք կամ սննդամթերք:
- Թունավոր նյութերի հետ պետք է աշխատել լավ օդափոխվող վայրերում, առանց երեխաների ներկայության և ըստ օգտագործման հանձնարարականի (հրահանգի):

- Թունավոր քիմիական նյութեր կիրառելիս ընտրել համեմատաբար անվտանգ նյութեր, աշխատել ոչ քամոտ եղանակին:

- Թունավոր նյութերի հետ աշխատելիս պետք է օգտագործել ձեռնոցներ, դեմքը և աչքերը պաշտպանող դիմակ և ակնոցներ:

Կլվող թույլներ

Կլվող թույլները լինում են քայքայիչ և ոչ քայքայիչ: Ոչ քայքայիչ նյութերով թունավորումների խմբում առանձնացնում են մանրէային թունավորումները:

Քայքայիչ թույլներ

Քայքայիչ թույլներ են ուժեղ թթուներն ու հիմքերը, որոնք վնասում և քայքայում են հյուսվածքները: Նման դեպքերում տուժածի շրթունքների շրջանում և բերանի խողովում կարող են նկատվել այրվածքներ: Քայքայիչ թույլով թունավորման դեպքում կարելի է նոսրացնել քայքայիչ նյութը՝ տուժածին ջուր խմեցնելով: Քայքայիչ թույլի նոսրացումը նվազեցնում է հյուսվածքների քայքայման հնարավորությունը:

Ոչ քայքայիչ թույլներ

Այս տեսակի թունավորումներից ավելի հաճախ հանդիպում են մանրէաբերով, ալկոհոլով, դեղամիջոցներով թունավորումներ: Ոչ քայքայիչ թույլի կլման դեպքում առաջին օգնության ամենաաարդյունավետ քայլը տուժածի մոտ արհեստական փսխում առաջացնելն է:

Արհեստական փսխում.

Արհեստական փսխում առաջացնելու համար տուժածին պետք է խմեցնել 2- 3լ գոլ ջուր (38- 40°C): Եթե հնարավոր է, ջրի յուրաքանչյուր մեկ լիտրի մեջ ավելացնել մեկ գդալ կերակրի սոդա: - Ջուրը խմելուց հետո տուժածի մոտ առաջացրեք փսխում՝ մատով, փայտիկով կամ գդալի պոչով սեղմելով (գրգռելով) լեզվարմատը կամ ըմպանի հետին պատը: Տուժածը կարող է փսխել նաև ինքնաբերաբար մեծ քանակով գոլ ջուր ընդունելուց: Փսխումից հետո տուժածը պետք է ողողի բերանը: Կրկնել արհեստական փսխումը 4- 5 անգամ: Փսխելիս տուժածը պետք է լինի հարմար դիրքում նստած,

մի փոքր առաջ թեքված կամ կողքի պառկած՝ գլուխը մի փոքր առաջ թեքած:

4.3. Ալկոհոլային թունավորում

Ալկոհոլը լայն տարածում գտած չարաշահիվող նյութ է: Մեծ քանակով ընդունած ալկոհոլը թունավոր է: Այն շատ վտանգավոր է և կարող է նույնիսկ մահացու լինել երեխաների համար: Մեծ վտանգ են ներկայացնում այն դեպքերը, երբ տուժածն օգտագործել է սպիրտային հիմք ունեցող տարբեր հեղուկներ (տեխնիկական սպիրտ, օժանելիք և այլն): Առավել վտանգավոր են այն թունավորումները, երբ տուժածը խմել է մեթիլ սպիրտ, որը և՛ համով, և՛ հոտով նման է էթիլ (բժշկական) սպիրտին: Այդ թունավորումները կարող են կուրացնել և նույնիսկ մահվան պատճառ հանդիսանալ:

Նշանները

- բնորոշ հոտ,
- տեսողական խանգարումներ,
- քնկոտություն,
- շփոթված, անկապ խոսք,
- գիտակցության տարբեր աստիճանի խանգարումներ,
- դանդաղ, անկանոն շնչառություն և անոթազարկ,
- չկառավարվող շարժումներ:

Առաջին օգնությունը

• Եթե տուժածը գիտակից վիճակում է, հնարավորության դեպքում պետք է նրա մոտ արհեստական փսխում առաջացնել:

• Խմեցնել տուժածին մեծ քանակությամբ հեղուկներ (ջուր, թեյ, սուրճ, հյութեր և այլն):

• Եթե տուժածը խմել է մեթիլ սպիրտ, ապա պետք է անմիջապես խմեցնել նրան 100գ օղի և, մինչև շտապ օգնության ժամանումը, ամեն երկու ժամը մեկ խմեցնել 50գ օղի:

• Վերահսկել տուժածի վիճակը, գրանցել տվյալները և ցուցաբերել համապատասխան օգնություն:

4.4. Ներշնչվող թույլներ

Ներշնչվող թույլները օրգանիզմ են ներթափանցում շնչառական համակարգի միջոցով: Շնչառական թունավորումների հանգեցնող թունավոր գազերը կարող են լինել ինչպես հոտով, այնպես էլ անհոտ: Ներշնչվող թույլներ են մեթանը (օգտագործվում է կենցաղում, կարող է կուտակվել հանքահորերում), քլորի գոլոշիները (օգտագործվում է լողավազանների ջուրը ախտահանելու նպատակով), որոշ թմրադեղերի գոլոշիներ (օրինակ՝ կոկաին) և այլն:

Առավել վտանգավոր ներշնչվող թույլն է շմուլ գազը, որն առաջանում է վառելիքի թերայրումից (շարժիչների, վառարանների անսարքության հետևանքով և այլն): Շմուլ գազն անգույն է, անհոտ, և այդ պատճառով մարդը կարող է երկար ժամանակ գտնվել թունավոր միջավայրում ու չգգալ դա: Տարիներ շարունակ շմուլ գազով թունավորման նշան է համարվել մաշկի և շրթունքների վառ կարմիր կամ կարմրակապտավուն երանգը: Սակայն, այդ նշանն ի հայտ է գալիս շատ ուշ, մահից անմիջապես առաջ: Ուստի այդ թունավորումը ճանաչելու համար չպետք է առաջնորդվել միայն մաշկի գույնով:

Արդյունաբերության մեջ կամ կենցաղում որոշ քիմիական նյութերի գոլոշիներ (ներկեր, լուծիչներ և այլն) նույնպես կարող են առաջացնել շնչառական թունավորումներ:

Նշանները

- գունատ, կարմրավուն կամ կապտավուն մաշկ,
- թուլություն,
- գլխացավ, գլխապտույտ,
- դժվարացած շնչառության,
- սրտխփոց, փսխում,
- գիտակցության խանգարումներ:

Առաջին օգնությունը

Թունավոր գազերի առկայության դեպքում մեծ է վտանգը, և առաջին օգնությունն ցուցաբերողը մտնելով թունավոր միջավայր, ինքը ևս կարող է տուժած դառնալ:

Անհրաժեշտ է արագ բացել դուռն ու պատուհանները, ապա կատարել մի քանի խորը ներշնչում, օդափոխել տարածքը և շտապ տեղափոխել տուժածին վտանգավոր գոտուց: Խստիվ արգելվում է թունավոր գազերի առկայության դեպքում ծխել կամ կրակ վառել: - Տուժածի և շրջապատի անվտանգությունն ապահովելուց հետո

պետք է կատարել տուժածի զննում և ցուցաբերել համապատասխան օգնություն: Մինչ շտապ օգնության ժամանումը պետք է վերահսկել տուժածի վիճակը: Եթե միջավայրը վտանգավոր է, ապա հարկավոր է անհապաղ ահազանգել մասնագիտական ծառայություններ և անպայման նշել բոլոր անհրաժեշտ տեղեկությունները պատահարի մասին:

4.5. Ներծծվող թույլներ

Ներծծվող թույլները մարդու օրգանիզմ են ներթափանցում մաշկի միջոցով: Այդ թունավոր նյութերը կարող են լինել պինդ և հեղուկ վիճակում: Ներծծվող թույլներ են, օրինակ՝ որոշ բույսերում պարունակվող թույլները, ինչպես նաև գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող պարարտանյութերը և թունավոր քիմիական նյութեր: Առավել վտանգավոր է, եթե թույլը ներթափանցել է դեմքի, պարանոցի կամ սեռական օրգանների մաշկի շրջակայքում:

Նշանները

Թույլի հետ շփման հետևանքով կարող է նկատվել մաշկի գույնի փոփոխություն, ցանավորում, այտուց: Տուժածը կարող է զգալ ցավ, թոր, այրոց այդ հատվածում: Որոշ ժամանակ անց կարող են ի հայտ գալ թունավորման ընդհանուր նշանները:

Առաջին օգնությունը

- Օգնություն ցուցաբերելիս անհրաժեշտ է օգտագործել ռետինե ձեռնոցներ կամ այլ պաշտպանիչ միջոցներ և խուսափել թունավոր նյութերի հետ անմիջական շփումից:

- Վնասված հատվածից պետք է զգուշորեն հեռացնել հագուստը՝ առանց դիպչելու արդուտված հագուստին և տարածելու նյութը: Հնարավորության դեպքում կտրել այն մկրատով և դնել ապահով տեղ և աշխատել չդիպչել դրան մինչև լվանալը:

- Եթե թույլը փոշու կամ բյուրեղների տեսքով է, ապա կարելի է հեռացնել այն մաշկի վրայից խոզանակի կամ չոր գործվածքի օգնությամբ:

- Անմիջապես պետք է լվանալ թունավոր նյութերի հետ շփված մաշկի հատվածը հոսող ջրի տակ, առնվազն 20 րոպեի ընթացքում (թունավոր նյութը մաշկից հեռացնելու, ցա-

վը և այրոցը նվազեցնելու նպատակով): Վնասված հատվածը լվանալիս ջրի շիթը չպետք է լինի շատ ուժեղ, որպեսզի թունավոր նյութը չցայտի կամ չտարածվի մաշկի վրա: Պետք է պահել վնասված հատվածը ջրի տակ՝ մինչև բժշկական օգնության ժամանումը:

• Չպետք է մշակել վնասված մասը քսուքների և այլ դեղամիջոցներով:

• Չպետք է նաև վիրակապել վնասված հատվածը:

4.6. Թուճավոր օձերը Հայաստանում

Հայաստանում հանդիպում են 21 տեսակի օձեր, որոնցից թուճավոր են իժերի ընտանիքին պատկանող 4 տեսակներ: Դրանք են՝

- տափաստանային իժը (*Vipera ursine renardi*),
- դարևսկև իժը (*Vipera darevsky*),
- փոքրասիական իժը (*Vipera xanthina*),
- անդրկովկասյան գյուրգան (*Vipera lebetina*):

Այդ օձերի թույլն ազդում է հյուսվածքների վրա, քայքայում է դրանց և արյան կարմիր բջիջները, խախտում է արյան մակարդեփոխությունը:

Բացի նշված տեսակներից, Հայաստանում հանդիպում են նաև 2 տեսակի կեղծ թուճավոր օձեր, որոնք վտանգավոր են մանր կենդանիների համար: Այդ օձերն են մողեսանման օձը և կատվանման օձը:

Թուճավոր օձեր են համարվում այն օձերը, որոնց վերին ծնոտի առջևի մասում տեղադրված 2 խոշոր ժանիքանման ատամները կապված են թուճավոր գեղձերի հետ: Գոյություն ունեն որոշ արտաքին հատկանիշներ, որոնցով կարելի է տարբերել թուճավոր օձը ոչ թուճավորից: Սակայն պետք է նշել, որ ոչ մասնագետի համար դժվար է նկատել այդ հատկանիշները:

Տափաստանային իժը Հայաստանում տարածված է կենտրոնական և հյուսիս-արևմտյան շրջաններում, ծովի մակարդակից 2000- 3000 մետր բարձրության վրա: Բնակվում է տարբեր տիպի լեռնային տափաստաններում, մարգագետիններում և չորադիմացկուն բուսականությամբ ծածկված քարքարոտ լանջերում: Մարմնի երկարությունը լինում է սովորաբար 30- 60 սմ: Դնչի առջևի մասը սուր է և թեթևակի դեպի վեր: Մարմնի մեջքային մասը գորշ մոխրա-

գույն է՝ մուգ գույնի զիգզագաձև, երկայնակի անցնող շերտերով: Իրանի կողային մասերը ծածկված են մուգ, թույլ արտահայտված բծերով: Տափաստանային իժը թունավոր օձ է, բայց նրա կծելու հետևանքով մարդու մահացու դեպքեր գրանցված չեն:

Դարևակու իժը հանդիպում է Հայաստանի հյուսիսում՝ Շիրակի հարթավայրում, Ամասիայի, Աշոցքի շրջաններում: Ապրում է բարձր լեռնային ալպիական գոտում, թեք, քարքարոտ լանջերում: Իր արտաքին տեսքով և մարմնի չափերով շատ նման է տափաստանային իժին և երկար ժամանակ դասվում էր այդ տեսակին:

Փոքրիասիական իժը Հայաստանում տարածված է Արագածի հարավային լանջերից մինչև Մեղրու շրջանը: Ապրում է ծովի մակարդակից 1000- 2500 մետր բարձրության վրա: Բնակվում է կաղնուտներում, անտառաթփուտային բուսականությամբ քարքարոտ լանջերում, հազվադեպ՝ լեռնային տափաստաններում: Մարմնի երկարությունը սովորաբար 60- 120 սմ է: Մարմնի մեջքային մասը մուգ մոխրագույն է՝ գորշավուն երանգով: Մեջքային մասով անցնում են դեղնակարմրավուն կամ նարնջագույն շերտեր, որոնք հաճախ միանում են և առաջացնում զիգզագանման շերտ: Փորը պատված է սև շերտերով: Թունավոր է և վտանգավոր է մարդու համար:

Անդրկովկասյան գյուրզան տարածված է Հայաստանի հարավային շրջաններում, հանդիպում է Արաքսի հովտում, ինչպես նաև Թալինի, Նոյեմբերյանի շրջաններում: Սովորաբար ապրում է ծովի մակարդակից 600- 1700 մետր բարձրության վրա: Բնակվում է լեռների, կիրճերի, չորադիմացկուն բուսականությամբ ծածկված խիստ քարքարոտ զառիվայրերում, այգիներում, քարակույտերում: - Մարմնի երկարությունը սովորաբար լինում է 100- 170 սմ: Գլուխը պարզ սահմանազատված է պարանոցից: Գլխի վերին մասը պատված է մանր թեփուկներով: Մարմնի վերին մասը բաց կամ մուգ մոխրագույն է, մեջքի երկարությամբ դասավորված են լայնակի ձգված մուգ բծեր: Նոյն գույնի, բայց ավելի մանր բծեր կան նաև մարմնի կողքորին: Անդրկովկասյան գյուրզան համարվում է շատ թունավոր օձ, որի կծելուց հաճախ լինում են մահացության դեպքեր:

Թունավոր օձերի կծածների դեպքում տուժածի վիճակի ծանրության աստիճանը կախված է հետևյալ գործոններից՝

- Օձի տեսակից (առավել վտանգավոր է գյուրզան), չափից, տարիքից,
- Տարվա եղանակից (առավել վտանգավոր է ամռանը),

- Օձի վերջին անգամ սնվելուց հետո ամացած ժամանակահատվածից, որից պայմանավորվում է գեղձերում կուտակված թույնի քանակը:

- Կծածների քանակից, խորությունից և տեղակայումից:

Առավել վտանգավոր են պարանոցի և գլխի շրջանում տեղակայված կծածները, քանի որ այտուցի հետևանքով կարող է առաջանալ վերին շնչուղիների անցանելիության խանգարում: Լուրջ են նաև իրանի և ձեռքի վերին հատվածի կծածները, որովհետև այդ դեպքերում թույնը շատ արագ տարածվում է ամբողջ մարմնում: Սյն դեպքերում, երբ օձի թույնը ներարկվում է անմիջապես արյունատար անոթի մեջ, տուժածի վիճակը արագորեն վատթարանում է:

Նշանները

Օձի կծելուց հետո մաշկի վրա մնում է նրա վերին ծնոտի ատամների հետքը, որով կարելի է որոշել՝ օձը թունավոր է, թե ոչ: - Թունավոր օձի կծած տեղում մարմնի մրա նկատվում են թունավոր ատամներից առաջացած երկու խոր վերքեր և ոչ թունավոր ատամներից մնացած երկու շարք ավելի մանր հետքեր: Ոչ թունավոր օձերի կծած տեղում մարմնի վրա երևում են չորս շարք երկայնական դասավորված կետիկներ:

Կծելու ժամանակ թույնը ներարկվում է մարդու օրգանիզմ: Կծած մասում թունավոր ատամների տեղում առաջանում են երկու փոքրիկ բշտիկներ: Աստիճանաբար ի հայտ են գալիս հետևյալ նշանները.

- կծած տեղում ցավ ու այրոց,
- կծած տեղի մաշկի գույնի փոփոխություն, կարմրություն,
- կծած տեղում այտուց, որը հետզհետե տարածվում է ամբողջ մարմնով,
- սաստիկ թուլություն,
- գլխապտույտ,
- սրտխառնոց,
- արյունահոսություն բերանից, քթից և հետանցքից,
- տեսողության խանգարումներ,
- խոսքի խանգարումներ,
- վերջույթների մկանների թուլություն կամ զգայունության կորուստ,
- շնչառության խանգարումներ:

Առաջին օգնությունը

Ոչ թունավոր օժերի կծածների դեպքում վերքը մշակվում է ինչպես ցանկացած փոքր վերք: Թունավոր օժի կծածի դեպքում կարևոր է ժամանակին և ճիշտ առաջին օգնություն ցուցաբերելը:

- Օժի կծելուց հետո առաջին 5 րոպեի ընթացքում պետք է սեղմել կծած տեղի շուրջը, որպեսզի արյունը դուրս հոսի վերքից (չի կարելի սեղմել վերքի վրա): Այս գործողությունը թույլ է տալիս որոշ չափով հեռացնել թույլը: Սեղմելը դադարեցնել, երբ վերքից այլևս արյուն դուրս չի հոսում:

- Հարկավոր է հանգստացնել տուժածին, քանի որ նյարդային, գրգռված վիճակը խթանում է սրտանոթային համակարգի աշխատանքը, արագացնում արյան շրջանառությունը՝ նպաստելով թույլի տարածմանը մարմնում՝ զգալիորեն բարդացնելով վիճակը:

- Հանել բոլոր գարդերը և ճնշող իրերը (մատանիներ, ժամացույց և այլն):

- Եթե օժը կծել է վերջույթը, ապա անշարժացնել այն և պահել սրտի մակարդակից ցածր:

- Սահմանափակել տուժածի շարժումները (պառկեցնել կամ նստեցնել նրան):

- Կազմակերպել տուժածին պատգարակով կամ աթոռի վրա նստած արագ տեղափոխումը մոտակա հիվանդանոց:

- Տուժածին խմեցնել մեծ քանակությամբ հեղուկ (ջուր, հյութ, թան, թեյ և այլն): Խստիվ արգելվում է ոգելից խմիչք տալ տուժածին:

Կանխարգելումը

Օժերի կծածներից, կարիճների և միջատների խայթոցներից խուսափելու համար խորհուրդ է տրվում.

- Կրել բաց գույնի հագուստ, որի վրա հստակ երևում են մուգ գույնի միջատները:

- Օգտվել ռետինե օղակապից՝ տաքատի փողքերը գուլպայի մեջ դնելու տեղում, որպեսզի միջատները չանցնեն հագուստի տակ:

- Հագնել երկարաճիտ և ամուր կոշիկներ:

- Չբոսնելիս քայլել ծառուղու մեջտեղով, խուսափել բարձր խոտերից:

- Օժին պատահելիս ետ վերադառնալ նույն ճանապարհով, լինել ուշադիր, որովհետև շուրջը կարող են լինել ուրիշ օժեր:

- Ժամանակ առ ժամանակ ստուգել հագուստի վրա միջատների առկայությունը:

- Վերադառնալով տուն՝ ուշադիր զննել մարմինը, հատկապես մազածածկ մասերը՝ միջատների կամ նրանց խայթոցները հայտնաբերելու համար:

Կարիճների խայթոցներ

Հայաստանում հանդիպում ենք երեք տեսակի կարիճներ՝ դեղին, սև և խայտաբղետ: Այս տեսակների կարիճների խայթոցները մահացու չեն մարդու համար: Մահացության դեպքերը կապված են սուր ալերգիկ ռեակցիաների հետ: Կարիճները տարածված են տափաստանային, լեռնատափաստանային կիսաանապատային գոտիներում: Կարիճները խայթում են հիմնականում մայիս- հոկտեմբեր ժամանակահատվածում:

Նշանները

- խայթած տեղում մուգ կարմիր կետ, որը մեծանում է, և 2 ժամ հետո նրա տրամագիծը կազմում է մոտ 30 մմ,

- ուժեղ ցավ խայթոցի շրջանում,
- գլխացավ, գլխապտույտ,
- սրտխառնոց, փսխում,
- ցավ որովայնի շրջանում,
- մարմնի ջերմաստիճանի բարձրացում,
- կլման դժվարացում,
- թքարտադրություն, անկանոն անոթազարկ:

Առաջին օգնությունը

- Լվանալ վերքը և պահել մարմնի այդ հատվածը սառը ջրի տակ:

- Այտուցը նվազեցնելու նպատակով դնել սառցապարկ կամ սառը թրջոց: Մաշկի վնասումը կանխելու նպատակով սառցապարկի և մաշկի միջև տեղադրել որևէ գործվածք:

- Ահագանգել շտապ օգնություն: Հնարավոր է, որ տուժածը հատուկ հակաթույնի ներարկման կարիք ունենա:

5. ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐԻ ԵՎ ԲԶՁԱՅԻՆ ՀԵՌԱԽՈՍՆԵՐԻ ՎՆԱՍԱԿԱՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

5.1. Համակարգիչների վնասակար ազդեցությունները

- Համակարգիչը շատ հաճախ օգտագործող մարդիկ ենթարկվում են էլեկտրամագնիսային ճառագայթների ազդեցությանը, որի հետևանքով նրանց մոտ առաջանում են որոշ հիվանդություններ:

- Հատկապես վտանավոր են հին մոդելի համակարգիչները: Համակարգիչը նյարդային համակարգի խնդիրներ է առաջացնում, կոմայուտերամանիայով տառապող մարդիկ ամեն կերպ ձգտում են մնալ համակարգիչի մոտ: Գիշերները համակարգիչի մոտ անցկացնելիք և անքնությունը առաջացնում է խրոնիկական հոգնածության սինդրոմ:

- Մասնագետների հավաստմամբ համակարգչային խաղերով տարված մարդու մոտ կարող են առաջանալ սրտանոթային համակարգի, ստամոքսաղիքային տրակտի խանգարումներ և ճարպակալում:

- Պարբերաբար համակարգիչից օգտվելը մարդու մոտ առաջացնում է կեցվածքի փոփոխություն՝ ողնաշարի ծռումներ, կուզ, տետողության վատացում:

- Ներկայիս համակարգչային դարում նախադպրոցական տարիքի ավելի շատ երեխաներ են համակարգչային խաղերով տարվում: Դրա հետևանքով ծնողների ու զավակների միջև ծավալվում են համակարգչային իսկական մարտեր: Մտահոգված ծնողները ցանկացած միջոցով փորձում են երեխաներին հեռացնել համակարգիչից:

- Համակարգչային խաղերով մշտապես տարված երեխան դասեր չի սովորում: Համակարգչային խաղերը նախընտրում է շփվելուց: Բացի համակարգչային խաղերից՝ այլ զբաղմունք չունի: Խաղալու ընդհանուր ժամանակն ավելին է, քան տնային աշխատանքները կատարելու, զբոսնելու և այլ զբաղմունքների վրա ծախսած ժամանակը:

- Այդ խաղերի ժամանակ երեխան իրեն նմանեցնում է խաղի հերոսին, կյանքից անջատվում և ամեն կերպ փորձում հաղթահարել խաղի փորձությունները: <<Ինքը մտածում է,

որ այդ հերոսն է, պետք է հաղթի անայման, սա բերում է նրան, որ այդ երեխաները ընկերներ չեն ունենում: Նրանց մոտ առաջանում է նյարդային լարվածություն, 7- 8 տարեկան երեխան ամբողջ օրը մտածում է այդ խաղի մասին: - Շատ վտանգավոր են հատկապես կրակոցով խաղերը: Երեխաները սպանությունները սովորական բան են համարում: - Կան երեխաներ, որոնք այնքան են խաղացել այդ խաղերը, որ ամենամոտ հարազատների մահը շատ թեթև են ընդունում, մտածում են, որ դա էլ է խաղ:

- Ներկայումս Եվրոպայի մի շարք երկրներում ստեղծվել են հատուկ կլինիկաներ, որտեղ բուժվում են համակարգչից կախվածության մեջ գտնվող երեխաները: Եթե այսպես շարունակվի, ապա Հայաստանում Նույնպես նմանատիպ կլինիկաներ ստեղծելու անհրաժեշտություն կառաջանա:

5.2. Բջջային հեռախոսների վնասակար ազդեցությունը

- Բջջային հեռախոսների Էլեկտրամագնիսական ճառագայթումը ի վիճակի է կանխել ծերունական թուլամտությունը և Նույնիսկ կարգավորել գլխուղեղի ֆունկցիաները ծեր տարիքում: Այս եզրահանգմանն են եկել ամերիկացի գիտնականները երկարատև փորձարկումներից հետո: Նախ այդ փորձարկումները արվել են մկների վրա, որոնք նմանատիպ հիվանդությունների զարգացման գենետիկ նախատրամադրվածություն ունեին: Ընդհանուր առմամբ, փորձարկվել է մոտ 96 մուկ: Կրծողների վանդակները տեղադրել էին Էլեկտրամագնիսական ճառագայթներից հավասար հեռավորությունների վրա: Դրանց ազդեցությունը կենդանիների վրա Նույնն է, ինչ աշխատող բջջային հեռախոսներինը:

- Ինչպես պարզվեց, Էլեկտրամագնիսական ճառագայթների շարունակական ընդունումը կանխել էր որոշ հիվանդությունների առաջացումը և նմանատիպ հիվանդությունների զարգացման գենետիկ նախատրամադրվածություն ունեցող մկները ոչնչով չէին տարբերվում առողջ մկներից: Հարկավոր է ընդգծել, որ փորձարկումանը մասնակցած առողջ մկները ավելի հեշտ էին հաղթահարում թեստերը՝ ի տարբերություն ճառագայթում չընդունած սովորական մկների:

- Ամերիկացի գիտնականների կարծիքով հայտնաբերված դրական ազդեցությունը կապված է արյան արագ շրջանառության, ինչպես նաև ուղեղի հյուսվածքներում ընթացող նյութափոխանակության գործընթացների հետ: Այս մեծ հավանականությամբ կարող է տարածվել նաև մարդկանց վրա: Գիտնականները չեն բացառում, որ հետագայում այս մեթոդը կարող է օգտագործվել Այգգեյմերի հիվանդության կանխարգելման և բուժման համար:

- Վերջերս Իտալիայում բջջային հեռախոսի պայթելու հետևանքով աղջիկը ստացել էր դեմքի, կրծքի և ձեռքերի այվածքներ: <<Ես Նոր Էի բջջայինով լուսանկարել և մտադիր էի նկարը ուղարկել հարազատներին, երբ զգացի, որ հեռախոսի մարտկոցը խիստ տաքացավ: Չհասցրեցի պայուսակիս մեջ դնել, հեռախոսը պայթեց>>,- լրագրողներին է պատմել - Թուրինի բնակչուհին: Ըստ կորեական 2LU- ների, առաջին անգամ իրենց երկրում, հնարավոր է, որ մահվան պատճառը բջջային հեռախոսը լինի: Այնուամենայնիվ, Նշում են, որ դա աշխարհում առաջին դեպքը չէ: 2007թ.- ին հաղորդվել է նման դեպքի մասին, այս անգամ մահացել է մի չինացի: Չնայած Հայաստանում բջջային հեռախոսների պայթելու մասին տեղեկություն չկա, սակայն հայ բժիշկները մտահոգ են երկարատև օգտագործելու դեպքում բջջայինները վնասակար են առողջության համար: <<Բջջային հեռախոսների երկարատև օգտագործումը բացասական ազդեցություն է թողնում ամբողջ օրգանիզմի վրա, ազդում է նաև սրտի աշխատանքի ռիթմի վրա: Այս ասպարեզում կան միջազգային հետազոտություններ>>: Ի վերջո, բջջային հեռախոսը էլեկտրական հարմարանք է և մեր օրգանիզմը բիոէլեկտրալիզացված է>>,- ասաց սրտաբանության ինստիտուտի գլխավոր բժիշկ Հայկ Քամալյանը: Նշենք, որ այս ասպարեզում Հայաստանում դեռևս հետազոտություններ չկան: Իսկ Իրանի Շիրազի Բժշկական համալսարանի գիտնականները փորձարկումներ են իրականացրել 14 ուսանողների վրա: Եվ արդյունքում նրանք եկել են այն եզրակացության, որ բջջային հեռախոսների ճառագայթումը քայքայում է ատամնային պլոմբը և արգելակում թթվադեղծերի աշխատանքը: Ռուս գիտնականները նույնպես նմանատիպ հետազոտություններ են կատարել և, գտնում են որ բջջայինները կարող են առաջացնել գլխուղեղի ուռուցք, գլխուղեղի օնկոլոգիական հի-

վանդություններ, Այցգեյմերի հիվանդություն, դեպրեսիայի համախտանիշ, ինչպես նաև՝ էպիլեպտիկ ռեակցիաների նկատմամբ հակումներ: Նկատի ունենալով ժամանակակից աշխարհի պահանջները, ըստ որի, բջջային հեռախոսների լայն տարածումը հնարավոր չէ կանխել՝ ռուս բժիշկներից մեկը պարզապես առաջարկել է կրճատել հեռախոսից օգտվելու ժամանակը և մեծացնել զանգերի միջև ընկած դադարը: Բջջային հեռախոսները փոխել են մարդկության կյանքի ընթացքը՝ մեծացնելով անձնական անվտանգությունը, արագացնելով ահազանգերին արագ արձագանքումը և հեշտացնելով անմիջական հաղորդակցությունը: Բջջային հեռախոսները մեր ժամանակին խորհրդանիշն են, որոնցից օգտվում է գրեթե չորս միլիարդ մարդ՝ Եվրոպայից մինչև Ասիա և Մերձավոր Արևելք:

- <<Բջջային հեռախոսներ>> չինական ֆիլմը պատմում է, թե ինչպես է կործանվում մարդու կյանքը, երբ նա հեռախոսը մոռանում է տանը: Կինը գտնում է այն և բացահայտում ամուսնու դավաճանությունը: Սենատի լսումներում միջազգային հետազոտողները և ամերիկյան օրենսդիրները փորձում էին բացահայտել, թե արդյոք բջջային հեռախոսների տեխնոլոգիական շատ առավելություններ ունի: Խնդիրն այստեղ ոչ թե դրանցից հրաժարվելն է, այլ դրանք ճիշտ օգտագործելը: Մի քանի երկրներում կառավարությունը զգուշացրել է բջջային հեռախոսների հետ կապված առողջական խնդիրների վերաբերյալ: Լինդա Էրդրիխը չորս տրիլիոն դոլար արժողությամբ այս արդյունաբերության ներկայացուցիչն է: Ըստ նրա՝ անհանգստանալու հարկ չկա: Հաստատված չէ, որ հեռախոսները քաղցքեղ կամ առողջական այլ խնդիրներ են առաջացնում ",- ասում է նա:

- Սակայն Թերեզա Գրեգորիոյի փորձն այլ է: Նա բջջային հեռախոս օգտագործում է 1990- ականների կեսերից: 2008թ. նրա մոտ հայտնաբերել են ուղեղի ուռուցք, որը ենթակա չէ վիրահատման: <<Ես օրական 2- 3 ժամ օգտագործում եմ հեռախոսս, աջ կողմից որտեղ այժմ իմ ուռուցքն է>>, ասում է նա: ԱՄՆ- ում գրեթե 270 միլիոն մարդ օգտվում է բջջայիններից: Անչափահասների 70 տոկոսն ունի հեռախոս: Երեխաներն առավել խոցելի խումբ են: Փխտբուրգի համալսարանից համաճարակաբանական Դեվրա Լի Դավիսն ասում է, որ 3-5 տարեկան երեխաների գլխում ճառագայթումն ավելի

խորն է թափանցում, քան մեծահասակների մոտ, քանի որ երեխաների գանգոսկրն ավելի բարակ է: <<Արդյոք մենք պատրաստ ենք վտանգել մեր երեխաների ուղեղը մինչև գիտությունը կհաստատի հեռախոսների վնասակարությունը>>, հարցնում է Նա: Չնայած քաղցքեղի վերաբերյալ արդյունքները հակասական են, գիտնականները սպառնողներին հաղորդում են զգուշանալ, ոչ թե զղջալ: Անհրաժեշտ է հեռախոսը հեռու պահել գոտու վրա, ոչ թե գրպանում:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Ահաբեկչությունները տարբեր երկրներում

ԱՄՆ- ի պետական դեպարտամենտի՝ միջազգային ահաբեկչության մասին ամենամյա զեկուլցի համաձայն, 20- ըրդ դարի վերջին աշխարհում գործել է ավելի քան 500 կազմավորում, որոնք օգտագործել են պայքարի ահաբեկման մեթոդներ: Ներկայացնենք դրանցից առավել խոշորները:

Հյուսիսային Իռլանդիա

Իռլանդական հանրապետական բանակ (IRA):

Կայսրիկ ռազմականացված խմբավորում, հանդես է գալիս բրիտանական Օլսթեր պրովինցիան Իռլանդիային վերամիավորելու անջատողական կարգախոսներով:

„Օլսթերի ազատագրման մարտիկներ“ (UFF):

Ամենախոշոր բողոքական խմբավորումն է, որ հանդես է գալիս Հյուսիսային Իռլանդիան Մեծ Բրիտանիայի կազմում պահպանելու օգտին: Օլսթերում ավելի քան 25- ամյա պատերազմի ընթացքում ռազմականացված խմբավորումների մարտիկների զոհ է դարձել 3 հազարից ավելի մարդ:

Իսպանիա

Բասկերի ահաբեկչական կազմակերպություն (ETA):

Կազմավորումն իրեն ներկայացնում է որպես ազգի ազատագրողներ, պահանջում է ճանաչել բասկերի ինքնորոշման ու տարածքային ամբողջականության իրավունքը: ETA- ն իր հաշվին ունի 800-ից ավելի զոհ:

Ֆրանսիա

„Ուղղակի գործողություն“ (AD):

Խմբավորումը հանդես է գալիս հակաիմպերիալիստական դիրքերից:

Կորսիկյան ազգային ազատագրական ճակատ (FLNC)՝ քաղաքական և ռազմականացված թևով:

Գերմանիա

Կարմիր բանակ (RAF) և հեղափոխական բջիջներ (RZ):

Ձախ խմբավորումներ, որոնք հանդես են գալիս կոմունիստամետ և հակաիմպերիալիստական դիրքերից:

Իտալիա

„Կարմիր բրիգադներ“:

Կոմունիստամետ խմբավորում, որի ամենաաղմկոտ ահաբեկումը 1978թ. մարտին երկրի պրեմիեր մինիստր Ա.Մորոյի սպանությունն էր:

Հունաստան

„Ժողովրդական հեղափոխական պայքար”(ΕΛΑ):

Ճայրահեղական խմբավորում, կատարել է ավելի քան 3200 ահաբեկչություն:

Մերձավոր Արևելք

„Դիմադրության իսլամական շարժում”(ՀԱՄԱՍ):

Ճայրահեղական կազմակերպություն է, գործում է Գազայի սեկտորում: Ունի ռազմական թև: Վերջին տարիների ամենաաղմկոտ ահաբեկություններն են՝ երուսաղեմում, Աշկերոնում, Թել Ավիվում պայթյունները:

„Պաղեստինի ազատագրության ժողովրդական ճակատ“:

„Պաղեստինի ազատագրության դեմոկրատական ճակատ“:

„Հեզբոլլահ“:

Իրանամետ ծայրահեղական կազմակերպություն, գործում է Լիբանանի հարավում:

Ալժիր

„Փրկության իսլամական ճակատ” (ՓԻՃ):

Ալժիրյան իսլամական արմատականների կուսակցություն: 1992թ. ՓԻՃ-ը արգելվեց: Դրանից հետո ճակատի ողմնակիցներն անցան բազմաթիվ ահաբեկչական գործողություններ կատարելու:

Եգիպտոս

„Մուսուլման- եղբայրներ“:

Հասարակական իսլամական կազմակերպություն, հիմնվել է 1928 թվականին:

„Իսլամական ջիհադ”(Իսլամական սրբազան պատերազմ):

Ճայրահեղական կազմակերպություն, որի ամենաաղմկոտ ահաբեկչական գործողությունը 1981թ. հոկտեմբերին Նախագահ Ա.Սադաթի սպանությունն էր:

„2ինված իսլամական խումբ (Չամաա իսլամիա):

Ճայրահեղական կազմակերպություն, որը 1995թ. հունիսին Նախագահ Յ.Մուբարաքի դեմ անհաջող մահափորձ կատարեց:

Ուզանդա

„Սուրբ հոգու փրկության բանակ“:

Ճապոնիա

„Աում սինրիկե“:

Այս աղանդը գործել է ոչ միայն Ճապոնիայի տարածքում, այլև ԱՄՆ-ում և Ռուսաստանում: 1995թ. մարտի 20-ին Տոկիոյի մետրոյի 16 կայարան ենթարկվեց գազի հարձակման, որն իրականացրին աղանդի անդամները:

Թուրքիա

„Գորշ գայլեր“:

Աջ հոսանքի կազմակերպություն, որը փառաբանվել է 1974-1980թթ. կոմունիստամետ և արիմութենական գործիչների, գիտնականների ու լրագրողների դեմ ծավալած ահաբեկությամբ: Այդ ժամանակամիջոցում „Գորշ գայլերը“ ոչնչացրել են գրեթե 700 քաղաքական հակառակորդների: կազմակերպությունն ունի 30 հազար անդամ և 80 մասնաճյուղ:

ԱՄՆ

„Ժողովրդական աշխարհագորներ“:

Ճայրահեղ աջ համոզմունքների տեր ամերիկացիների միավորումներ, որոնք գործում են շատ նահանգներում:

Կու-կլուքս-կլան: Ահաբեկչական կազմակերպություն, որ ստեղծվել է 130 տարի առաջ, քաղաքացիական պատերազմում հարավի պարտությունից հետո <<սպիտակ>> Ամերիկյան „սև և այլ ստորին“ ռասաների ներխուժումներից պաշտպանելու համար:

Ռուսաստան

Չեչենների ռազմականացված խմբավորումներ:

Ակտիվացան <<Չեչենական պատերազմ>> սկսվելու ժամանակ:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

1. Вредные вещества. Классификация и общие требования ГОСТ-12.1.007- 76 ССБТ.
2. Справочник по гигиене труда под ред. Карпова Б.Д.. М.1981г.
3. Пивоваров Ю.М. „Гигиена и экология человека“. М. 1999г.
4. Соколов М.Б. „Руководство по охране труда“. М. 2001г.
5. Василенко В.И., Теслов В.Н. „Проблемы профилактики и борьбы с терроризмом“. Барнаул 2002г.
6. Сельчовский П.А. „Разновидности и формы терроризма в современных условиях“. М. 2003г.
7. Мастерков Б.С. „Безопасность в чрезвычайных ситуациях“. М.2003г.
8. Емельянов В.М. „Защита населения и территорий в чрезвычайных ситуациях“. М. 2005г.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	3
1. Ահաբեկչության դեմ պայքարի ռազմավարական դրույթները	6
1.1. Ահաբեկչությունը որպես մարդկության առջև ծառացած լուրջ մարտահրավեր	6
1.2. Ահաբեկչության սոցիալական արմատները և առանձնահատկությունները	10
1.3. Ահաբեկչության <արդյունավետության>> խթանման գործոնները	13
1.4. Միջազգային ահաբեկչության դերը միջպետական հարաբերություններում	17
1.5. Հակաահաբեկչական միջոցառումների իրականացումը	21
2. Բնական աղետները Հայաստանում	23
2.1. Երկրաշարժեր	24
2.2. Սողանքներ	25
2.3. Քարաթափումներ	27
2.4. Սելավներ	28
2.5. Հեղեղումներ	29
3. Աշխատանքներ բնակչության հետ	30
3.1. Հոգեբանական պատրաստություն	31
3.2. Ճնշված կացություններից խուսափելու առանձնահատկությունները	32
3.3. Խուճապի կանխումը և երաշխավորող միջոցառումները	34
4. Թունավորումների տեսակները	37
4.1. Սննդային թունավորումներ	37
4.2. Թունավորումներ կծածներից և խայթոցներից	41
4.3. Ակյուղիային թունավորումներ	46
4.4. Ներշնչվող թույներ	47
4.5. Ներծծվող թույներ	48
4.6. Թունավոր օձերը Հայաստանում	49
5. Համակարգիչների և բջջային հեռախոսների վնասակար ազդեցությունները	54
5.1. Համակարգիչների վնասակար ազդեցությունները	54
5.2. Բջջային հեռախոսների վնասակար ազդեցությունները	55
Հավելված	59
Գրականություն	62

Աղասարյան Արմեն Արտյուշայի
Մկրտչյան Արմեն Արամայիսի
Համբարձումյան Վլադիմիր Վանուշի

ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

Агасарян Армен Артюшаевич
Мкртчян Армен Арамаисович
Амбарцумян Владимир Ванушевич

БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЛЕКЦИОННЫЕ ТЕКСТЫ

ЕРЕВАН 2016

Ստորագրված է տպագրության 08.02.2016թ..
Թղթի չափսը 60x84 $\frac{1}{16}$, 4.0 տպ. մամուլ, 3.2 հրատ. մամուլ
Պատվեր 18: Տպաքանակ 100:

ՀԱԱՀ-ի տպարան, Տերյան 74